

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра обліку та економіко-правового забезпечення АПБ

ШОРБАН Віталія Іванівна

**Підвищення економічної ефективності підприємств з
виробництва зерна в сучасних умовах /
Increasing economic efficiency of enterprises for the
production (processing) of grain in the current conditions**

Спеціальність – 8.03050401 «Економіка підприємства»
Магістерська програма – Економіка і фінанси підприємств
агропромислового виробництва

Магістерська робота

Виконала студентка групи
ЕФАПзмнв-21
В.І. Шорбан

Науковий керівник:
д.е.н., професор
В.В. Лагодієнко

Магістерську роботу допущено
до захисту:

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ Р.Ф. Бруханський

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА.....	6
1.1 Роль та значення зернового виробництва в національній економіці.....	6
1.2. Методичні підходи до визначення ефективності виробництва зерна.....	11
1.3. Сучасний стан виробництва зерна в Україні.....	20
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДОСЯГНУТОГО РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	31
2.1. Організація виробництва при вирощуванні зернових культур.....	31
2.2. Аналіз досягнутого рівня виробництва зерна в підприємствах Тернопільського району Тернопільської області.....	36
2.3. Економічна ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району.....	47
Висновки до розділу 2.....	56
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА.....	58
3.1. Використання новітніх технологій як фактор підвищення економічної ефективності виробництва зерна.....	58
3.2. Напрямки підвищення ефективності виробництва зерна.....	71
3.3. Шляхи підвищення конкурентоспроможності виробництва зерна.....	89
Висновки до розділу 3.....	104
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	106
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	112

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема забезпечення і підвищення ефективності зернового господарства є однією із ключових у національній аграрній економіці. Це пояснюється стратегічним значенням зерна як товару на внутрішньому ринку, а також його роллю як провідного експортного товару вітчизняних аграрних підприємств. При цьому його частка в експортному потенціалі постійно зростає. Саме тому конкурентоспроможність зернової продукції значною мірою визначатиме конкурентоспроможність України на світовому аграрному ринку.

Зерно і вироблені з нього продукти завжди були ліквідними, оскільки вони становлять основу продовольчої бази і безпеки держави. Збільшення валового виробництва зерна, підвищення екологічності та зниження його собівартості має відбуватися за рахунок впровадження інноваційних технологій. Тому проблеми ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах України постійно перебувають у полі зору економічної і технологічної науки.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням вивченню шляхів підвищення ефективності зерновиробництва в Україні вивчали такі вітчизняні вчені і практики :А. Андрійчук, В. Бойко, Ю. Воскобійник, Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, Р. Саблук, Г. Христенко, О. Шпичак , О. Шпикуляк та ін.

Варто зазначити, що у рівні розвитку зернової галузі між різними підприємствами: агрохолдинги, крупні сільськогосподарські підприємства, з однієї сторони, та фермерські господарства, інші невеликі за розмірами сільськогосподарські підприємства є велика різниця. Крупні виробники зерна формують свої власні правила гри на внутрішньому ринку зерна, а це значно обмежує позиції дрібних виробників. Недосконалість каналів та умов реалізації зерна веде до значного зниження економічної ефективності виробництва зерна у цих господарствах.

Мета роботи – дослідження теоретико-методичних та практичних аспектів підвищення економічної ефективності підприємств з виробництва зерна в сучасних умовах.

Для досягнення поставленої мети магістерського дослідження передбачено вирішити наступні завдання: дослідити організацію виробництва зерна, виявити основні проблеми розвитку зернової галузі на рівні підприємства, оцінити досягнутий рівень розвитку зернової галузі у підприємствах Тернопільського району, дослідити шляхи підвищення економічної ефективності виробництва зерна .

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі **завдання**: ознайомитися із практикою організації виробництва зерна в країні та регіоні, вивчити державну політику в сфері виробництва зерна; зібрати статистичну інформацію про розвиток зернової галузі в регіоні та в конкретному підприємстві; провести аналіз стану та оцінити рівень розвитку галузі; виявити основні тенденції розвитку галузі; обґрунтувати шляхи підвищення економічної ефективності виробництва зерна.

Об'єкт дослідження – виробництво зернових культур в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району.

Предмет магістерського дослідження – сукупність теоретичних, методичних і практичних засад підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Методи дослідження . В процесі дослідження теми магістерської роботи були застосовані такі методи: монографічний, аналізу та синтезу, економіко-статистичні (статистичне спостереження, групування, порівняння, визначення середніх і відносних величин, індексів), розрахунково-конструктивний, абстрактно-логічний методи, та ін.

Наукова новизна:

-опрацювання теоретичних аспектів економічної ефективності виробництва зерна;

-проведено аналіз досягнутого рівня економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах

-обґрунтовано шляхи підвищення економічної ефективності виробництва зерна в сучасних умовах.

Теоретичною та методологічною базою написання магістерської роботи стали закони, галузеві програми, джерела навчальної, монографічної та періодичної літератури з обраної теми.

Практична частина магістерської роботи виконана на базі статистичних щорічників, статистичних бюлетнів, статистичних збірників Тернопільської області та Тернопільського району.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота містить вступ, три розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки та пропозиції, список використаних джерел. Також вона містить такі елементи як 21 таблиця, 9 рисунків, список використаних джерел із 59 найменувань. Загальний обсяг роботи - 117 сторінок машинописного тексту (комп'ютерний набір).

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА

1.1 Роль та значення зернового виробництва в національній економіці.

Зернове господарство займає базове місце у сільськогосподарському виробництві країни та гарантує її продовольчу безпеку, саме тому воно вважається галуззю стратегічного значення.

Зерно – це не лише сировина для хлібобулочної, кондитерської та круп'яної промисловості, але й для спиртової, пивоварної та медичної галузей. Від ефективності зерновиробництва залежить стан та рівень розвитку тваринництва. Разом з тим, у масштабі економічного розвитку країни та її економічного потенціалу зернове господарство відіграє роль одного з головних джерел поліпшення ресурсного та розвитку експортного потенціалів.

Виробництво і реалізація зерна для сільського господарства України має особливе значення тому, що зернова галузь є провідною для абсолютної більшості сільськогосподарських підприємств. Українським підприємствам доречно цій галузі приділяти більшу увагу щодо її подальшого розвитку, що дозволить збільшити доходи і прибутки сільгосппідприємств. Адже сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, вигідне геополітичне та територіально-економічне розташування, працьовитий український народ вивели Україну в розряд зернових держав світу.

Виробництво зерна в Україні є провідною ланкою сільського господарства. В структурі доходів від реалізації продукції аграрників зернові культури посідають провідне місце, тобто вважаються бюджетоформуючою продукцією.

Варто зазначити, що для зерновиробництва характерні певні закономірності в розміщенні по території держави. Такі особливості зумовлені

різним складом земельних та агрокліматичних ресурсів, природних умов, що характерні для різних її регіонів.

Також розвиток зернового господарства залежить і від економічних та соціальних чинників. До них належать:

- рівень споживання продуктів харчування населення та потреби окремих галузей народного господарства в аграрній продукції;
- розміщення підприємств переробної та харчової промисловості;
- наявність трудових ресурсів;
- розвинута транспортна інфраструктура.

В основу зональної спеціалізації зернового господарства покладено ландшафтні зони рівнинної частини України [6, 9].

Відомо, що землі України розташовані в трьох ландшафтних зонах:

1. Полісся (19% території країни);
2. Лісостеп (34% території);
3. Степ (40%).

Агрокліматичні ресурси також впливають на кількісні показники зональної спеціалізації зернових культур.

До них належать:

- сума активних температур ($> +10^{\circ}$);
- гідротермічний коефіцієнт або, як його ще називають коефіцієнт зволоження території;
- тривалість безморозного періоду (тип зими).

Враховуючи особливості агрокліматичних ресурсів, зернове господарство в масштабах країни формує продовольчий фонд, забезпечує тваринництво фуражним зерном та іншими кормами, формує державні резерви зерна, а також значну частку експорту. Таким чином воно визначає сільськогосподарську спеціалізацію держави.

На думку багатьох наших науковців зерновиробництво є головною галуззю землеробства України і саме тому зернові культури за питомою вагою у структурі посівних площ займають левову частку [3, 6, 9, 22, 54].

На Поліссі зернові культури вирощують на площі 2,1 – 2,3 млн. га, що становить 40 – 45% посівних площ зони. Тут найбільше вирощують жито (60% валових зборів по Україні) та зернобобові. В цілому по зоні виробляється 6% товарного зерна, зокрема 17% гречки та ячменю, 10% пшениць.

В зоні Лісостепу зернові займають біля 5 млн. га, або 40-50% всіх посівних площ. Озима пшениця, займає більше 2 млн. га, також вирощують ячмінь, кукурудзу на зерно, зернобобові. В цілому по зоні виробляється близько 64 % гречки, 40% пшениці, ячменю та проса, 35% кукурудзи, 27% жита.

Площа під зерновими у зоні Степу складає 6,5-7 млн. га, або 55% всіх посівних площ зони. Основними зерновими культурами тут виступають: озима пшениця і кукурудза на зерно, а також ячмінь, просо, рис. В цілому по зоні Степу вирощують 50-48% всього зерна держави, зокрема: 60% кукурудзи, 53 % рису, 50% пшениці, 43% ячменю. До того ж зерно вироблене в умовах цієї зони має підвищену цінність завдяки покращеним якісним показникам.

У Карпатах зернових культур виробляють в незначному обсязі.

В зерні злаків прихована і висока енергетична складова (таблиця 1.1.)

Як видно з таблиці, зернові культури мають високу забезпеченість енергетичними мікро і макро речовинами. Клітковини у зерні голозерних культур - 2-2,5%, у плівчастих, їх у 3-4 рази більше і зосереджена вона в основному в оболонці зерна.

Також в зерні хлібних злаків міститься певна кількість жирів (2-2,5%), в основному у зародку та алейроновому шарі. Підвищеним вмістом жиру характеризуються овес (6,2%), кукурудза (4,9%), просо (3,9%). Жири зерна містять високий вміст ненасичених жирних кислот, саме тому вони нестійкі проти окислення.

До складу зерна входять сполуки калію, фосфору, натрію і кальцію. Овес, до прикладу, має підвищений вміст кальцію, гречка — магнію, зернобобові багаті на натрій і залізо.

Таблиця 1.1

**Енергетична цінність насіння основних зернових культур,
(вміст перераховано у % на суху речовину) .**

Назва с/г культури	білки	вуглеводи				ліпіди	зола
		крохмаль	цукри	целюлоза	геміцелюлоза, пектини та ін.		
1	2	3	4	5	6	7	8
Пшениця	10-20	60-75	2-3	2-3	6-9		
Жито	8-14	58-66	1,9-3,5	1,8-3,2	8-15	1,7-3,5	1,7-2,3
Тритикале	11-23	49-57	2,5-3	2-3	7-11	3-5	1,8-2,2
Кукурудза	9-11	68-76	1,5-4	2,5-3	5-8	4-6	1,4-1,8
Ячмінь в плівках	9,5-14,5	58-68	2-3	4,5-7,2	10-16	1,9-2,6	2,7-3,1
Ячмінь без плівок	13-15,8	76-80	2,5-3,5	1,9-3,1	6-9	1,7-3,1	1,8-2,6
Овес у плівках	10-14	40-50	1,0-1,8	11,5-14	14-22	4,5-5,5	4,0-5,7
Овес без плівок	12-25	67-72	0,8-1,5	1,8-2,5	6-11	6,0-7,5	1,8-2,5
Рис в плівках	6-10	65-75	0,5-1,0	9,5-12,5	18-28	1,5-2,5	4,5-6,8
Рис без плівок	7,5-12	78-82	0,4-1,2	0,8-1,6	3-7	1,5-2,3	0,9-1,5
Просо в плівках	10-15	58-65	0,4-0,7	10-11	12-26	1,9-2,3	3,7-4,5
Просо без плівок	14,6-19,5	67-72	0,4-1,0	1,2-2,0	4-7	3,5-4,5	1,5-1,8

Що ж до зернобобових, то їх насіння містить високий вміст білків: у квасолі та горосі - 21%, сої - до 35%. Соя окрім цього містить багато жиру – більше 17% .

Варто зазначити, що продовольчим зерном Україна забезпечує свої потреби, але не вистачає саме високоякісного зерна сильних та твердих сортів пшениць. Для вирішення даної проблеми необхідно збільшувати посівні площі цінних зернових культур в степових і лісостепових регіонах нашої держави, що обумовить підвищення ефективності виробництва як у даній галузі так і в цілому по сільському господарстві.

Експерти говорять про велику роль України на світовому ринку зерна. Роль України у світовому виробництві зерна пояснюється наступним. Щороку населення світу стрімко збільшується: вже досягнуто 7-мільярдної позначки, а до 2050 року воно сягатиме 9 млрд. Щоб нагодувати таку кількість населення, потрібно на 70% збільшити виробництво продуктів харчування. Насамперед, це стосується зернових культур: рису, кукурудзи та пшениці. Без них неможливо уявити собі сьогоднішній та майбутній світ. Серед них - пшениця, яка займає близько 25% орних земель і є найпоширенішою зерновою культурою в перерахунку на посівні площі та другою (після кукурудзи) за вирощуванням у світі з обсягом виробництва понад 650 млн т на рік. Основні регіони її вирощування: Австралія, Чорноморський регіон, Китай, Європейський Союз, Індія та Північна Америка .

Оскільки зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу та основою аграрного експорту України Міністерством аграрної політики України і Українською академією аграрних наук розроблено комплексну галузеву програму “Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року” та «Зерно України -2015». Концепція розвитку зернового господарства України на період до 2015 року передбачала відчутне зростання виробництва зерна, шляхом підвищення урожайності культур, структурної перебудови зернового господарства з метою

забезпечення внутрішніх потреб у зернових та перетворення України в повноцінного учасника світового ринку зерна.

Таким чином, зерновиробництво в Україні традиційно належить до стратегічних галузей розвитку не тільки сільського господарства, а й народногосподарського комплексу країни в цілому. Тому вивчення основних закономірностей інтенсифікації зерновиробництва, впливу різних факторів на підвищення ефективності виробництва і стратегічних напрямків щодо прискорення росту віддачі вкладених засобів потребує системного підходу і першочергового вирішення.

1.2. Методичні підходи до визначення ефективності виробництва зерна.

Термін «ефективність» є похідним від терміну «ефект». Виходячи з цього, «ефективність» можна інтерпретувати як дієздатність, результативність витрачених ресурсів у певну діяльність з позиції отриманих результатів (ефекту).

Економічний ефект слід розуміти як форму вияву кінцевих результатів діяльності аграрного господарства, як ступінь досягнення мети сільськогосподарського виробництва. Однакові результати можуть бути досягнуті за різного обсягу ресурсів, і, навпаки, за однакового обсягу ресурсів можна отримати різний ефект. Тобто поняття «ефект» має результативний характер, а ефективність – порівняльно-продуктивний.

В економічній енциклопедії поняття «економічна ефективність» розглядається як складна, багатогранна та багатовимірна категорія ринкової економіки, яку визначають як: відношення між витратами ресурсів і обсягом товарів та послуг, які виробляються з цих ресурсів; максимальний обсяг виробництва товарів і послуг з використанням мінімальної вартості ресурсів; виробництво товарів певної вартості за найменших витрат ресурсів; отримання максимуму з доступних для людини обмежених ресурсів; відношення цінності результату до цінності витрат тощо.

З позицій економічної науки, більшість вітчизняних учених були схильні до думки, що ефективність характеризується як дієвість певного виробничо-господарського процесу, результативність певних заходів, що вимірюються співвідношенням між отриманим результатом (ефектом) і витратами ресурсів, що спричинили цей результат. У загальному значенні формалізоване вираження ефективності діяльності аграрного підприємства можна зобразити як відношення отриманого ефекту до затрачених ресурсів, за допомогою яких було досягнуто цей ефект, причому, чим менші затрати ресурсів та чим більший отриманий результат від цих ресурсів, тим ефективніший процес господарювання.[3, 4, 6, 9]

Ефективність проявляється у здатності господарства, за допомогою використання виробничих ресурсів, досягти мети виробництва, яка проявляється в кінцевих результатах господарювання – в отриманні доходу. Залежно від того, які саме економічні ресурси (економічні затрати) порівнюватимуть із досягнутим результатом, виділяють такі концепції оцінки економічної ефективності:

а) витратна концепція, коли досягнутий економічний результат (отриманий ефект) порівнюють з поточними виробничими витратами. Суть цієї концепції оцінки ефективності полягає в порівнянні розміру отриманого результату з поточними економічними витратами, зі спожитою частиною ресурсів;

б) ресурсна концепція, коли досягнутий економічний ефект порівнюють з вартістю виробничих ресурсів – основних та оборотних фондів. Прибічники ресурсного підходу вважають, що узагальнюючий показник ефективності доцільно визначати відношенням кінцевого продукту до виробничого потенціалу, при чому сукупність ресурсів зводиться до показника виробничого потенціалу чи до капіталу;

в) витратно-ресурсна концепція, коли економічний ефект порівнюють з вартістю поточних виробничих витрат та з вартістю виробничих ресурсів. За витратно-ресурсної концепції визначення узагальнюючого показника

ефективності його знаменник представляють у вигляді зведених витрат. За цієї концепції при визначенні ефективності до поточних витрат додають вартість основних засобів, скориговану на коефіцієнт ефективності капітальних вкладень.

Методологічно правильно будувати вимірювальну систему ефективності зернового виробництва таким чином, щоб вона зі всією повнотою розкривала дві пов'язані між собою та взаємодоповнюючі результативні гілки діяльності аграрних підприємств, а саме: раціональне використання землі через показові дані загального ефекту.

Для предметнішої оцінки діяльності підприємства використовують систему загальних показників економічної ефективності, які можна подати в такій послідовності:

1) виробництво валової продукції в розрахунку :

- на один гектар сільськогосподарських угідь;
- на середньорічного працівника;
- на одну затрачену людино-годину;
- на 100 грн виробничих витрат;
- на 100 грн основних виробничих фондів і оборотних засобів.

2) величина валового та чистого доходу і прибутку в розрахунку:

- на один гектар сільськогосподарських угідь;
- на одного середньорічного працівника;
- на одну затрачену людино-годину;
- на 100 грн виробничих витрат;
- на 100 грн основних виробничих фондів і оборотних засобів.

3) рівень рентабельності і норма прибутку.

Рентабельність характеризує економічну ефективність виробництва, за якої підприємство за рахунок виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) повністю відшкодовує витрати на її виробництво і одержує прибуток.

Рівень рентабельності визначається як:

$$P = \frac{\Pi}{ВВ} * 100, (1.10)$$

П - валовий прибуток від реалізації продукції, робіт, послуг;

Вв - виробничі витрати на реалізовану продукцію (собівартість).

Рівень рентабельності визначається в цілому по господарстві та дає можливість визначити її в розрізі окремих видів продукції, культур чи галузі. Для визначення економічної ефективності основних і оборотних фондів використовують такий показник, як норма прибутку.

Норма прибутку — це відношення прибутку до середньорічної вартості основних і оборотних фондів.

$$N_p = \frac{П}{В_{оф} + В_{обф}} * 100, (1.11)$$

З економічної точки зору норма прибутку показує, скільки грошових одиниць прибутку приносить кожна грошова одиниця виробничих фондів. Зростання цього показника, як і показника рівня рентабельності, свідчить про підвищення ефективності виробництва.

В ході економічного аналізу визначають формування собівартості всього зерна та собівартості 1ц зерна.

Собівартість зерна охоплює постійні та змінні витрати на виробництво продукції. Склад даних витрат визначає Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» та особливості, передбачені Типовим положенням з планування, обліку і калькуляції продукції (робіт, послуг) сільгосппідприємств.

Об'єкти для визначення собівартості продукції в рослинництві – це зерно, стебла кукурудзи, солома, картопля, цукрові буряки та гичка. В рослинництві, окрім видів продукції, яку отримують від кожної сільгоспкультури, об'єктами для визначення собівартості є:

1. Сільськогосподарські роботи, які виконують в поточному році для урожаю в наступному та відносять до незавершеного виробництва;
2. Роботи з поліпшення земель, які здійснюють за рахунок власних оборотних засобів підприємства.

Актуальним залишається дослідження впливу факторів на економічну ефективність сільгосппідприємств.

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва означає одержання певної кількості продукції з одного гектара земельної площі, від однієї голови худоби при найменших затратах праці і коштів на виробництво продукції [3, 4, 9].

На ефективність виробництва зерна має вплив значна кількість різноманітних факторів.

Фактори ефективності виробництва зерна становлять всю сукупність рушійних сил та причин, які впливають на різноманіття показників. Актуальним є такий їх поділ на групи:

- 1) зміни технології та технічного рівня виробництва зерна;
- 2) мотивація, управління, організація виробництва та праці;
- 3) об'єми та структура виробництва;
- 4) інші фактори.

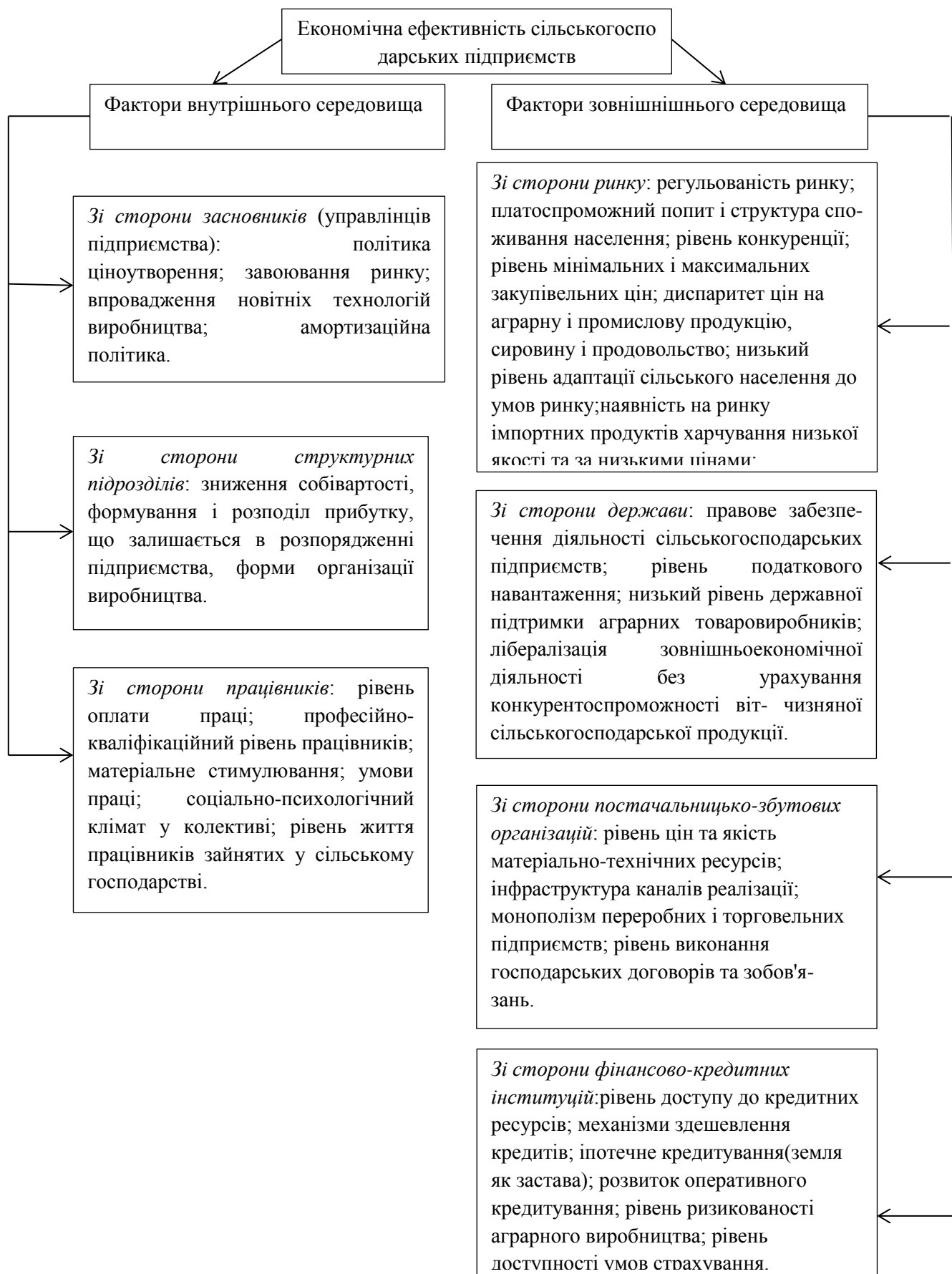
Суттєвими у зерновому господарстві є регіональні особливості, котрі діють в якості постійного фактора ефективності. Інші особливі фактори – землезабезпеченість та інтенсивність виробництва .

В.Г. Андрійчук виділяє макроекономічні, мікроекономічні та мезоекономічні чинники ефективності діяльності аграрних підприємств. До макроекономічних чинників він відносить: інфляцію, платоспроможний попит, обмінний курс національної валюти, відсоткові ставки, динаміку цін, урядові видатки та дефіцит держбюджету, безробіття, обсяги інвестицій тощо.

До мікроекономічних чинників належать чинники внутрішнього середовища підприємства.

До найбільш важливих мезоекономічних чинників належить внутрішня будова ринку сільгосппродукції та продовольства, а також характер формування агропромислових інтеграційних зв'язків [3, с.206].

Розбіжності в рівнях ефективності діяльності агропідприємств також пояснюють місцем їх розташування та екологічними умовами. На думку Д. Мунро, польські фермери, котрі мають доступ до інфраструктури, володіють більшою технічною ефективністю [6].

Рис. 1.1. Фактори впливу на економічну ефективність с/г підприємств.

Фактори, котрі мають вплив на рівень ефективності сільгосп підприємств умовно можна розділити на дві групи: фактори зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Факторами зовнішнього середовища є діяльність держави, ринкових та фінансово-кредитних інституцій, яка спрямована на утворення умов сільгоспвиробництва через застосування макроекономічних важелів.

Факторами внутрішнього середовища називають здатність сільгосп підприємств здійснювати вплив на ефективність виробництва шляхом покращання застосування власних трудових, фінансових, матеріальних та інших ресурсів, завдяки впровадженню інтенсивних технологій тощо.

Головним напрямком майбутнього зростання зернового комплексу є інтенсифікація зерна. В її основі лежить внесення оптимальної кількості мінеральних та органічних, добрив, збільшення посівів високоврожайних сортів і гібридів, запровадження комплексної механізації, інтенсивних та індустриальних технологій, використання прогресивних форм організації і оплати праці з урахуванням результату який отримуємо в кінці.

Одним із напрямків збільшення економічної ефективності виробництва зерна є комплексна оцінка ефективності сівозмін. Тому поряд з економічною та агротехнічною оцінками слід проводити енергетичну оцінку, яка допомагає виявити резерви вростання ефективності враховуючи енергозбереження.

Інтенсифікація виробництва зерна є не можливою без комплексної механізації. Вона є основою для впровадження інтенсивних технологій вирощування зернових культур і сприяє збільшенню продуктивності праці при виробництві зерна. Забезпеченість господарства надійною системою машин дає змогу якісно і в оптимальні строки виконувати всі види робіт, що сприяє підвищенню врожайності зернових культур і значно зменшує втрати зерна.

Важливим напрямком підвищення економічної ефективності зернового виробництва є поліпшення якості зерна, особливо за рахунок сильних і твердих сортів пшениці з високим вмістом білка (15-17%) і клейковини (28-36%). Категорія “якість продукції” відображає сукупність властивостей , які

характеризують спроможність даної продукції задовольняти потреби споживачів. Якість зернових культур має важливе значення, оскільки закупівельні ціни на зерно встановлюються з урахуванням його якості. Збільшення виробництва і поліпшення якості зерна сприяють підвищенню дохідності зернового господарства, а отже, і зміцненню економіки сільськогосподарських підприємств. Однак, складне економічне становище сучасного сільського господарства і, особливо, відсутність необхідної кількості мінеральних добрив, засобів захисту рослин призвели до зниження родючості ґрунтів і погіршення основних показників ефективного господарювання в рослинництві – урожайності та якості продукції.

Одним із шляхів підвищення економічної ефективності виробництва зерна є впровадження прогресивних форм організації і оплати праці. Підвищення рівня оплати стимулює особисту матеріальну заінтересованість у зростанні продуктивності праці і є реальною умовою збільшення виробництва продукції.

Виробництво високоякісної продукції зернових вимагає застосування відповідних технологій виробництва, що неможливе без належної матеріально-технічної бази. Аналіз використання основних фондів характеризує забезпеченість насінневих підприємств відповідними матеріально-технічними ресурсами та дає змогу оцінити ефективність їх використання. Для оцінки забезпеченості насінневих підприємств основними фондами розраховуються показники фондозабезпеченості та фондоозброєності

Якщо показники фондозабезпеченості та фондоозброєності оцінюють вартість основних фондів у розрахунку на одиницю площі та на одного середньорічного працівника, то для оцінки ефективності їх використання доцільно використовувати показники фондівіддачі та фондомісткості.

Оберненим показником до фондівіддачі є показник фондомісткості, який характеризує вартість основних фондів, що припадає на 1 тону виробленого насіння.

Фондомісткість - це обернений показник до фондівіддачі, який показує скільки основних виробничих фондів припадає на одиницю виробленої продукції.

Продуктивність праці - це здатність працівників виробляти певну кількість продукції або виконувати обсяг робіт за одиницю часу. Даний показник характеризує ефективність діяльності людини протягом певного періоду часу. Продуктивність праці розраховується як відношення обсягу виробленої продукції до затрат праці, що вимірюється в людино - годинах, людино - днях чи середньорічних працівниках.

Зворотній показник до продуктивності праці є трудомісткість продукції. Він показує скільки вироблено продукції за певний проміжок часу або показує кількість затраченої живої праці на виробництво одиниці продукції.

Матеріаловіддача - показує скільки вироблено продукції з одиниці затрачених матеріальних ресурсів (сировина, матеріали, паливо та ін.). Розраховується як відношення вартості виробленої продукції (Вп) до вартості витрачених матеріальних ресурсів .

Капіталомісткість — визначається як відношення обсягу капітальних вкладень до зумовленого ним приросту обсягу виробленої продукції:

Одержані показники порівнюються в середньому за 3 - 5 років і використовуються для проведення економічного аналізу ефективності використання землі, трудових ресурсів, основних і оборотних фондів, окупності виробничих витрат.

1.3. Сучасний стан виробництва зерна в Україні.

Слід зазначити, що зернові культури щорічно займають більше половини загальної посівної площі в Україні та забезпечують значну частину доходів сільськогосподарських підприємств. (табл.1.2.)

Таблиця 1.2.

Зміни в динаміці розвитку виробництва зернових по Україні протягом 2000 – 2013 рр.

Показник	Роки				2013 до: +,-		
	2000	2010	2012	2013	2000	2010	2012
1	2	3	4	5	6	7	8
Площа з якої зібрано врожай, тис. га	12587	14576	15321	15802	3215	1226	481
Питома вага зернових у структурі посівних площ, %	50,2	56,0	56,8	57,2	8,4	2,6	1,2
Урожайність, з 1 га, ц	19,4	26,9	37,0	39,9	20,5	13,0	2,9
Валовий збір, тис. тонн	24459	39271	56747	62997	38538	23726	6250
Виробництво зерна на 1 людину (жителя), кг	497	856	1242	1379	882	523	137

Згідно даних статистичної звітності (табл.1.3.), за останні 13 років прослідковується тенденція до збільшення питомої ваги зернових культур у структурі посівних площ .

В 2000 р. їх частка складала 50,2%, в 2010 – 56,0%, а у 2013 р. – зростання склало 1,2 % проти рівня 2012 р. і становила - 57,2%. У 2014 р. питома вага зернових культур у структурі посівних площ склала 54,3 %.

Виробництво продукції зернових культур займає важливе місце у сільськогосподарському виробництві. Зернові займають найвищу питому вагу в структурі посівних площ та валових зборів продукції серед інших сільськогосподарських культур.

Таблиця 1.3.

Динаміка посівних площ зернових культур в Україні, тис.га.

	Роки							
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Уся посівна площа	30963	27173	26044	26952	27670	27801	28329	27239
Зернові культури	14152	13646	15005	15090	15724	15449	16210	14801
Озимі зернові	6310	6324	7289	7904	7987	6537	7891	7174
пшениця	5324	5316	6185	6137	6499	5534	6525	5898
жито	609	668	622	286	283	302	282	185
ячмінь	377	340	482	1481	1205	701	1084	1091
Ярі зернові	7842	7322	7716	7186	7737	8912	8319	7627
у тому числі пшениця	185	303	480	314	282	238	159	163
ячмінь	4130	3645	4018	3024	2582	2724	2275	1950
овес	570	521	468	326	288	310	252	247
кукурудза	1174	1364	1711	2709	3620	4625	4893	4691
просо	167	437	141	95	169	191	98	103
гречка	459	574	426	225	311	300	189	140
рис	22	26	21	29	30	26	24	10
зернобобові	1103	408	422	429	374	318	280	227

Це можна пояснити їх винятковим значенням та різнобічним використанням.

Виробництво, переробка й експорт зерна в Україні дають суттєві грошові надходження до бюджету і є важливими сферами працевлаштування населення країни. Зернова галузь країни має суттєвий потенціал розвитку, пов'язаний перш за все з наявністю багатих земельних ресурсів і достатньої кількості кваліфікованої робочої сили. Крім того, зернова продукція має важливе народногосподарське значення, так як від рівня виробництва зерна залежать продовольча безпека держави, економіка і добробут населення. На

сьогоднішній день потенціал зернової галузі України оцінюється у 80-100 млн т щорічного виробництва зерна й олійних культур. Цей фундаментальний фактор привертає до себе увагу великої кількості науковців та практиків як всередині країни, так і за кордоном, і потребує подальшого поглибленого вивчення.

Завдяки розташуванню зерновиробництва у різних ґрунтово-кліматичних умовах спостерігається значна відмінність у показниках врожайності зернових культур.

Так у зоні Полісся та в Карпатах урожайність пшениці в 1,5-2 рази нижча центральних та південних областей.

В цілому по Україні середня врожайність зернових суттєво поступається показникам вирощування у західноєвропейських та північноамериканських країнах. Однак потрібно враховувати, що на території України є регіони, де врожайність пшениці сягає світового рівня і навіть перевищує його. Потрібно враховувати, що на обсяг валових зборів зернових культур безпосередньо впливають наступні чинники: кліматичні умови; рівень інтенсифікації сільськогосподарського виробництва; земельні ресурси.

Також слід зазначити, що за цей період спостерігалось стійке підвищення рівня врожайності яке досягло максимуму в 2014 р. (табл.1.4.).

У 2013 році врожайність групи зернових, з врахуванням кукурудзи, по всіх виробниках досягала 39,9 ц/га, а в 2014 році – 43,7 ц/га. Отже, у порівнянні з 2000 роком, коли урожайність зернових культур становила 19,4 ц/га, вона зросла до 2014 року у 2,3 рази, порівняно з 2010 роком – на 38 %, а порівняно з 2012 роком – на 28,6%. Водночас, потрібно враховувати, що у західноєвропейських країнах середній рівень виходу врожаю складає 50-60 ц/га.

У 2014 році виробництва зерна в цілому по Україні сягнуло 63859 тис.т., проти 24459 тис. т. у 2000 р., тобто спостерігається збільшення виробництва даної продукції у 2,6 рази .

Таблиця 1.4.

Урожайність основних зернових культур в Україні, ц/га.

	Роки							
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Зернові культури	24,3	19,4	26,0	26,9	37,0	31,2	39,9	43,7
Озимі зернові	28,9	19,4	27,5	25,9	32,4	26,9	32,7	38,4
пшениця	30,1	20,0	29,0	27,1	33,9	28,0	34,1	40,2
жито	20,0	15,2	17,3	16,6	20,7	22,7	22,8	25,8
ячмінь	26,5	18,9	21,2	22,4	27,4	19,6	27,1	30,9
Ярі зернові	20,5	19,5	24,6	28,2	41,9	34,5	46,8	48,7
у тому числі	16,9	15,4	21,8	21,0	25,4	27,5	27,4	38,1
пшениця								
ячмінь	21,4	18,6	20,6	18,3	23,4	21,4	21,6	29,7
овес	19,9	18,3	17,6	14,8	18,1	20,9	19,4	25,1
кукурудза на зерно	29,2	30,1	43,2	45,1	64,4	47,9	64,1	61,6
просо	17,0	11,6	11,7	13,7	17,8	10,3	13,1	18,0
гречка	7,6	9,1	6,9	6,7	9,9	8,7	10,6	12,2
рис	36,4	35,6	43,4	50,5	57,3	62,1	60,0	50,0
зернобобові	14,5	17,0	18,9	15,1	14,6	15,6	14,5	21,4

Основними зерновими регіонами в Україні у 2013 р. були Вінницький (7,7%), Дніпропетровський (5,9%), Кіровоградський (6,0%), Київський (5,3%), Одеський (5,8%), Полтавський (8,9%), Сумський (5,7%), Харківський (6,7%), Черкаський (6,5%) Чернігівський (5,0%), на частку яких припадає 68,2;% загального валу зерна.

Найвищий рівень конкурентоспроможності за урожайністю спостерігається в господарствах Вінницької, Київської, Полтавської, Сумської та Черкаської областей. Області лідери за валовим клином зерна – Дніпропетровська, Кіровоградська, Одеська, Харківська, Чернігівська.

Як і в попередні роки сільськогосподарським підприємствам належить лєвова частка у структурі виробництва зерна. У 2012 р. вона становила 78,1%.

Господарствам населення належить п'ята частина у структурі виробництва зерна. У 2012 р. вона склала 21,9%.

За 2012-2013 рр. в сільськогосподарських підприємствах урожайність основних зернових культур – пшениці та кукурудзи – має велику амплітуду коливання, що негативно позначається на валових зборах.

За різними підрахунками аграрний сектор економіки, станом на 2013 р., потребує до 250 млрд. грн. інвестицій (кредитів), з яких на щорічну потребу в оборотних засобах припадає біля 7-8 млрд. грн., решта – на оновлення основних засобів. Якщо ж враховувати поточні реалії (рівень інфляції та плаваючий курс національної грошової одиниці), то дана цифра зросте як мінімум удвічі до 500 млрд. грн.

Україна далеко не повністю використовує свій потенціал продуктивності основних зернових культур, пише Комерсант-Україна з посиланням на оцінку експертів.

Так, аналітики агентства АПК-Інформ підраховали, що середня врожайність пшениці в Україні за останні п'ять сезонів склала 31,2 ц / га, що в два рази нижче, ніж, наприклад, у Франції - 74 ц / га. В агентстві вважають, що потенціал врожайності пшениці в Україні використаний на 42%, ячменю - всього на 36%, кукурудзи - на 49%. Основними джерелами підвищення врожайності зернових культур може бути використання більш якісного посівного матеріалу та сучасних агротехнологій, вважають експерти.[23, 25]

Уряд заявляє про намір вивести Україну в трійку світових лідерів по виробництву зерна, очікуючи в цьому році рекордних врожаїв. Так, Мінагропрод України прогнозує урожай зерна в країні в 2013-му на рівні 53-54 млн тон проти 46,2 млн тон в 2012 році. Експорт зерна в новому сезоні, за оцінками відомства, складе 26 млн тон, тоді як в 2012/2013 МР - 22,8 млн. тон. Варто, однак, відзначити, що експерти зараз спостерігають істотне падіння цін на зерно на світовому ринку в зв'язку з хорошими врожаєм в ряді країн.

Україна в 2014 році зібрала майже 63,8 мільйонів тон зерна і зернобобових культур (у вазі після доробки), що на 2,4% більше, ніж в 2013 році.

Україна є одним з основних світових виробників зерна, а в поточному сезоні міцно закріпилася серед лідерів з експорту зернових. Дана ситуація зумовлена, з одного боку, сприятливими агрокліматичними умовами для обробітку більшості зернових культур, а, з іншого - зростаючим експортним потенціалом зернового ринку України на фоні досить стабільного внутрішнього споживання. Так, наприклад, за останнє десятиліття частка експортованого зерна зросла з 27% в 2004/2005 маркетингових роках до 52% від загального обсягу виробництва зерна в 2013/2014 маркетингових роках. При цьому для ринку кукурудзи частка експорту сягає 66%. Це дозволяє констатувати експортну орієнтацію українського зернового ринку, при якій з 63 млн. тон виробленого в 2013 р зерна близько 32,5 млн. тон було експортовано.

Ефективній реалізації експортного потенціалу зернового ринку України, що характеризується стійкою тенденцією зростання, сприяють стабільні ринки збуту, а також розвинена інфраструктура, що дозволяє забезпечити обробку експортних потоків.

На сьогоднішній день в нашій країні отримала розвиток технічна база для післязбиральної доробки зерна. Проте, далеко не кожен виробник середньої ланки може собі дозволити таке забезпечення, але все ж великі агрохолдинги продовжують покращувати якість одержуваної продукції за рахунок технологій і достатнього фінансування.

Цінові тенденції зернового ринку в 2013/2014 маркетингових роках показана на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Динаміка експортних цін на основні зернові, USD/т

Основною рисою сезону-2013/2014 стали екстремально низькі ціни на всі зернові на старті сезону. Сформований на зерновому ринку в 2013/2014 МР ціновий тренд був обумовлений рекордним урожаєм в Україні та основних країнах-виробниках, збільшенням пропозиції зернових на світових майданчиках, що переважали над обсягами споживання.

На думку експертів, доцільні рівні цін на пшеницю на старті сезону складають 255 і 245 USD / т на зернову і відповідно 225 USD / т на фуражну пшеницю FOB.

Низькі ціни на зерно на базисі FOB негативно впливають як на внутрішній ринок, так і на торгівлю на базисі СРТ-порт. Ціни попиту в портах на продовольчу пшеницю 2 і 3 класу в діапазонах 2450-2530 і 2350-2450 грн / т відповідно. На думку експертів, дані ціни абсолютно неприйнятні для аграріїв, бо не покривають витрат на виробництво даної продукції. На фоні експортної орієнтації ринку ціни формуються світовою кон'юктурою, а не рівнем витрат на виробництво, як того хотіли б аграрії.

Варто відзначити те, що однією з характерних рис сезону-2013/14 став експорт з України не тільки в напрямку країн ЄС, Африки, Близького Сходу, але і в країни Південно-Східної Азії. Зокрема, попит на південноазіатському ринку зернових мали українська кукурудза і пшениця.

Основні країни - імпортери пшениці, кукурудзи, ячменю з України в липні-травні 2013/2014 МР наведено у таблиці 1.9; таблиці 1.10.

На думку експертів [23], в майбутньому сезоні збережеться орієнтація експорту українських зернових в азіатському напрямку. Причому, це стосується не тільки поставок кукурудзи, а й пшениці, що зумовлено збільшенням закупівель даного виду зернових культур Японією. Крім того, можна відзначити прийнятне співвідношення «ціна-якість» на українські зернові, в порівняння, наприклад, з американськими. Збільшення поставок ячменю в зазначеному напрямку, швидше за все, не варто очікувати, так як в даному регіоні знаходиться один з провідних світових виробників ячменю - Австралія.

Крім того, не можна списувати з рахунків частку експорту української продукції в напрямку країн ЄС. Крім стабільного імпорту кукурудзи Іспанією, нарощують обсяги споживання українських зернових Італія та Нідерланди.

Урожай зернових в Україні в 2015 році склав 59,96 млн тон, що на 3,899 млн т або на 6,1% менше, ніж роком раніше. Згідно з даними Державної служби статистики, таке скорочення пояснюється падінням збору кукурудзи через осінню посуху на 5,28 млн тон, або на 18,5% - до 23,217 млн т. Ця культура була зібрана з 4,067 млн га, що на 12,1% менше, ніж в 2014 році, а її врожайність знизилася на 4,5 ц / га - до 57,1 ц / га.

В цілому середня врожайність зернових в 2015 році впала на 2,7 ц / га - до 41 ц / га, тоді як прибрані площі зменшилися всього на 13 тис тонн, або на 0,1% і склали 14,614 млн га.

Щоб вивести зернове господарство на належний рівень та забезпечити його прибутковість, у першу чергу товаровиробникам потрібна фінансова підтримка з боку держави, яка б спрямовувалась на придбання та застосування новітніх технологій щодо вирощування зернових; високоврожайних, стійких проти хвороб сортів посівного матеріалу; розробку науково обґрунтованих програм зерновиробництва, які б реально працювали.

Таблиця 1.5.

**Основні країни - імпортери зерна з України в липні-травні
2013/2014 МР.**

Країна - імпортер	Обсяги поставок, тис. т.	Частка, %
Пшениці		
Єгипет	2521,0	26,5%
Південна Африка	487,1	5,1%
Кенія	468,4	4,9%
Туреччина	440,4	4,6%
Ізраїль	418,3	4,4%
Йорданія	414,0	4,4%
Індонезія	393,6	4,1%
Тайланд	389,9	4,1%
Лівія	371,5	3,9%
Туніс	350,6	3,7%
Інші	3244,7	34,2%
Всього	9499,6	100%
Кукурудзи		
Іспанія	2972,9	15,6%
Єгипет	2460,9	12,9%
Південна Корея	1761,3	9,3%
Нідерланди	1724,5	9,0%
Італія	1441,6	7,5%
Іран	1267,5	6,6%
Японія	1223,5	6,4%
Португалія	833,8	4,4%
Ізраїль	633,5	3,3%
Великобританія	614,7	3,2%
Інші	4168,3	21,8%
Всього	19102,5	100%

Таблиця 1.6.

**Основні країни - імпортери ячменю з України в липні-травні
2013/2014 МР.**

Країна - імпортер	Обсяги поставок, тис. т.	Частка, %
Саудівська Аравія	1529,3	65,8%
Лівія	214,7	9,2%
Ізраїль	106,4	4,6%
Кувейт	104,5	4,5%
Йорданія	101,6	4,4%
Туніс	88,7	3,8%
Японія	49,5	2,1%
Сирія	29,0	1,2%
ОАЕ	28,3	1,2%
Алжир	25,1	1,1%
Інші	46,7	2,0%
Всього	2323,8	100%

Висновки до розділу I

1. Останнє десятиліття відзначається значним піднесенням розвитку зернової галузі в світовому розмірі. Це пояснюють зростанням населення та обумовленого цим зростання потреби у продовольстві, основною складовою частиною якого в багатьох країнах світу є зерно і продукти його переробки. В значній мірі попит на зерно формується також під впливом використання зерна для виробництва альтернативних джерел енергії.

2. Зростання світових потреб у зерно в значній мірі вплинули на організацію виробництва зерна в Україні. Україна - одна з небагатьох країн світу, які мають не тільки відповідні земельні природно-кліматичні ресурси, але ще і нереалізований потенціал значного збільшення виробництва зерна. Як показує вивчення практики виробництва зерна, сьогодні передові технології виробництва зерна та фактор врожайності в країні знаходяться на стадії активної розробки.

Вже сьогодні Україна виходить в число лідерів по обсягах виробництва зерна та експорту його на світові ринку.

3. Подальший розвиток зернової галузі в Україні пов'язаний із підвищенням її економічної ефективності, що є об'єктивною умовою забезпечення конкурентоспроможності українського зерна на світовому ринку.

4. Як показує вивчення економічної літератури, необхідною умовою підвищення врожайності зернових культур, адаптації галузі до умов ринку, формування конкурентоспроможності її продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках є її інтенсифікація. Інтенсивний шлях розвитку характерний для всіх країн, які прагнуть до лідерства на світових ринках сільськогосподарської продукції.

5. Інтенсифікація виробництва зерна охоплює цілий ряд заходів, виконання яких веде до підвищення родючості земель, до зростання врожайності зернових культур, до підвищення економічної ефективності виробництва. Це такі заходи як комплексна механізація та автоматизація виробництва; поширення використання у виробничій практиці високоякісного насіння, високоврожайних сортів і гібридів зернових культур, адаптованих до природно-кліматичних умов їх масового виробництва; технології виробництва зерна; хімізація галузі; вдосконалення системи живлення, запровадження сівозміни тощо.

6. Основним методичним та практичним питанням функціонування зернової галузі є економічна ефективність виробництва основного виду її продукції – зерна. Поняття економічної ефективності виробництва відображає співвідношення, яке виникає між результатами виробництва продукції, одержаними в кінці господарського року, та затратами на її виробництво і реалізацію.

7. Основним показниками економічної ефективності зернової галузі виступають собівартість зерна, прибутки від його реалізації та рівень рентабельності виробництва. Досліджуючи формування показників економічної ефективності, вивчають також динаміку посівних площ, урожайності та валових зборів зерна в цілому по групі зернових та зернобобових культур, а також в розрізі окремих культур.

РОЗДІЛ II.

АНАЛІЗ ДОСЯГНУТОГО РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

2.2. Організація виробництва при вирощуванні зернових культур.

Раціональна організація виробничих процесів при вирощуванні зернових культур сприяє збільшенню урожайності та валових зборів зернових культур, а також підвищенню їх ефективності. Обробіток зернових культур організований таким чином, щоб були створені оптимальні умови для їх розвитку і отримання високих урожаїв. Правильна організація робочих процесів в зерновиробництві ґрунтується на раціональній розстановці людей і знарядь праці, а також інтенсивному їх використуванні.

До організації виробничих процесів при вирощуванні зернових культур відносять:

- підготовку ґрунту;
- посів;
- догляд за посівами;
- збирання врожаю.

Підготовка ґрунту включає основний обробіток ґрунту (лущення стерні і оранка) та передпосівного обробітку ґрунту (боронування, культивація та вирівнювання ґрунту).

Сільськогосподарські підприємства лущення стерні проводять дисковими боронами на глибину 5-7 см. У випадку сильної забур'яненості кореневищними чи корене-паростковими бур'янами, лущення здійснюють лемішними лущильниками .

Важкорозчинні мінеральні добрива вносять перед оранкою. Весною по мерзло-талому ґрунту вносять легкорозчинні мінеральні добрива для підживлення озимих. Під ярові зернові культури їх вносять перед культивацією і посівом.

Кукурудзу підживлюють мінеральними добривами в рідкому вигляді. При цьому застосовують культиватори, одночасно розпушуючи міжряддя.

Основний прийом обробки ґрунту — оранка: одночасне обертання, подрібнення і перемішування ґрунту відвальними плугами для створення пухкого верхнього шару, знищення бур'янів, шкідників і збудників хвороб рослин.

Вона призначена для створення сприятливих умов накопичення вологи та поживних речовин в ґрунті, а також розвитку кореневої системи зернових. Оранку проводять плугами з передплужниками на глибину 20-22 см .

Основні вимоги до оранки: дотримання потрібної глибини та рекомендованих по зоні агротехнічних строків, якісне зароблення мінеральних добрив та рослинних решток, зменшення кількості огріхів, борозен і гребенів, якісний обробіток поворотних смуг.

Для підвищення продуктивності орних агрегатів і якісного виконання роботи поле перед оранкою необхідно поділити на заїмки по можливості прямокутної форми.

Орієнтовна ширина заїмок повинна складати при довжині заїмки 300-500 м – 40-60 м, при довжині 1000-1200 м – 70-140 м.

Для тракторів меншої потужності (Т-150К) ширина заїмки менша ніж для більш потужних (МК ZTX 280). Найбільш оптимальним є заїмки довжиною 300 – 500 м з шириною 40- 60 м.

Передпосівний обробіток ґрунту під зернові культури складається з боронування, шлейфування та культивації.

Мета боронування — вирівняти поверхню, ліквідувати кірку, що утворилася, розпушити ґрунт, закрити вологу. На ріллі його роблять на глибину 6—8, а на озимих при весняному закритті вологи — 3-4 см. Ріллю боронують круговим способом, а посіви — упоперек рядів.

Найчастіше в господарствах застосовують з цією метою АГ-6 Борекс в агрегаті з трактором Т-150К.

Культывацію проводять також для вирівнювання поверхні ріллі, розпушування ґрунту і знищення бур'янів. Передпосівну культывацію роблять на глибину закладення насіння одночасно з боронуванням в одному агрегаті. Її виконують човниковим способом з петлевидними поворотами на кінцях загінки (поворотних смугах).

Озимі культури вимогливі до родючості ґрунту та попередників посіву. Для них за достатньої зволоженості ґрунту оптимальним попередником є чистий пар, задовільним –однорічні трави на зелений корм, горох, кукурудза на силос,ріпак, гречка.

Добрива є одним з найефективніших і швидкодіючих факторів підвищення врожайності озимої пшениці та поліпшення якості зерна. Середня норма внесення мінеральних добрив під озиму пшеницю на чорноземах становить: азотних – 60-90 кг, фосфорних – 40-60, калійних – 40-60 кг на гектар діючої речовини (д.р.). Фосфорні й калійні добрива вносять під основний обробіток ґрунту або під передпосівну культывацію. Частину добрив можна вносити локально під час сівби, але доза їх при цьому не має перевищувати 10-20 кг на один гектар діючої речовини. Азотні добрива вносять навесні способом підживлення, враховуючи стан розвитку озимої пшениці після перезимівлі, а також у молочно-восковій стиглості зерна – для поліпшення його якості.

Обробіток ґрунту на кожному полі сівозмін проводять з урахуванням попередників, стану поля, наявності технічних ресурсів та погодних умов. Перевагу слід надавати мінімальній ресурсозбережній системі обробітку ґрунту із застосуванням високопродуктивних чисельних, дискових або комбінованих знарядь.

Добір сортів озимої пшениці кожне сільськогосподарське підприємство здійснює самотужки, з огляду на природнокліматичну зону розміщення й використання попередників у господарстві. Враховуючи те, що сортовий склад озимої пшениці постійно змінюється і ринок насіння щороку пропонує велику кількість сортів, кожне сільськогосподарське підприємство складає свій план

сортообміну. На сучасному етапі до Державного реєстру сортів рослин України віднесено понад 90 сортів озимої пшениці.

Відповідальним процесом є посів зернових. Основні вимоги до його якості такі: проведення в оптимальні терміни, рівномірне розміщення насіння на задану глибину, дотримання норм висіву, прямолінійність рядів і квадратів, відсутність огріхів (просівів).

Особливу увагу підприємствах приділяють організаційним вимогам до сівби, а саме за місяць до початку посівних робіт, ще раз слід перевірити якість насіння та стан готовності сільськогосподарської техніки до сівби.

Сіють зернові різними способами: вузькорядним з шириною міжрядь 7-9 см — пшеницю, ячмінь, перехресним з половинною нормою висіву насіння в одну і іншу сторони; звичайним рядковим з шириною міжрядь 15 см — горох, гречку; широкорядним або стрічковим з шириною між рядами або стрічками 45 см гречку, що дозволяє обробляти їх; квадратно-гніздовим або пунктирним — кукурудзу. При пунктирному посіві сівалкою NC Technic 12 відстань між рядами складає 60—70, а між рослинами в ряді — 20—30 см.

Посівні агрегати звичайно рухаються човниковим способом з грушовидними поворотами в кінцях гонів. Щоб не допустити просівів, користуються маркерами, прикріпленими до сівалок з лівої і правої сторін.

Зернові колосові культури сіють звичайним рядковим способом. Просо висівають рядковим або вузькорядковим способом зерновими сівалками СЗ-3,6, СЗМ-3,6, СЗ-5,4, а також широкорядним способом із шириною міжрядь 45 см, використовуючи бурякові сівалки ССТ-12А, ССТ-12Б, обладнані пристроєм СТЛ- 2000. Норма висіву – 22-28 кг/га.

Гречку висівають широкорядним способом із шириною міжрядь 45 см буряковими сівалками ССТ-12А+СТЛ700 або звичайним рядковим способом зерновими сівалками СЗ-3,6, СЗ-5,4, СЗА-3,6. Норма висіву – 80-90 кг/га.

Горох сіють звичайним рядковим способом зерновими сівалками СЗ-3,6, СЗ-5,4, СЗЛ-3,6. Норма висіву – 300-330 кг/га. Кукурудзу висівають пунктирним способом з шириною міжрядь 70 см. Для сівби використовують

сівалки точного висіву – СПЧ-6М, СУПН-6, СУПН-8, УПС-8, УПС-12, а також імпорتنі – Nade, Great Plains YP-12.

Догляд за зерновими включає [33, 38]: видові і сортові прополки на насінєвих ділянках, знищення ґрунтової кірки боронуванням, а льодової — коткуванням кільчастими котками, обробку міжрядь кукурудзи, а також гречки (при широкорядному посіві) культиваторами; боротьбу з бур'янами, шкідниками і хворобами. Окрім видових і сортових прополок, всі інші роботи виконують машинами.

Збирання зернових — найскладніший і найбільш відповідальний виробничий процес. Головна його умова — забезпечити збирання в кращі терміни без втрат продукції.

Сучасні способи збору зернових — пряме комбайнування (однофазний) і роздільне прибирання (двофазний).

Пряме комбайнування — збирання стиглих (в тому числі низькорослих і проріджених) хлібів шляхом скошування і одночасного обмолоту їх зернозбиральними комбайнами.

Роздільне прибирання проводиться у фазі воскової стиглості зерна і включає: скошування і укладання маси у валки; підбір і обмолот (коли скошена маса підсохне і дозріє). Цей спосіб прибирання дозволяє почати косовицю хлібів на 10-12 днів раніше і таким чином зменшити втрати зерна, що особливо важливо в період дружного дозрівання хлібів. Роздільним способом прибирають також спутані і полегли, засмічені і нерівномірно дозріваючі хліби.

Для збирання врожаю використовують зернозбиральні комбайни – КЗС-11 «Дніпро», «Славутич», «Обрій», Дон-1500, СК-5М «Нива», «John Deere», Claas Lexion-600, «Dominator» та інші.[38]

Як правило сільськогосподарські підприємства рідко проводять збирання зернових роздільним способом, найбільше поширене пряме комбайнування.

Скошений і обмолочений хліб перевозять на тік, де зерно зважується, очищується, сортується, при підвищеній вологості — просушується (і

додатково зважується), а потім перевозиться на заготівельні пункти, на елеватори. Солома укладається в скирти. Одночасно з обмолотом валків або слідом за комбайном проводиться лущення стерні.

Транспортування зерна ,як правило, здійснюється автомобілями ГАЗ-53, ЗІЛ-130, КАМАЗ, МТЗ-82, Т-150К при цьому комбайни вивантажують на ходу, що веде до економії часу, палива та зменшує простій техніки.

Паралельно із збиранням зернових здійснюють тюкування соломи, агрегатом МТЗ-80 + прес для якнайшвидшого звільнення поля і проведення лущення стерні.

2.2. Аналіз досягнутого рівня виробництва зерна в підприємствах Тернопільського району Тернопільської області.

У Тернопільському районі станом на 1 січня 2015 року функціонувало 134 сільськогосподарських підприємства з них: 26 – господарські товариства; 19 – приватні підприємства; 4 – виробничі кооперативи; 82 - фермерські господарства та 3 підприємства інших форм господарювання.

Середньорічна чисельність працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві становила на початок 2015 р. 1253 осіб. Площа сільськогосподарських угідь та ріллі, якими користувались сільськогосподарські підприємства на початок 2015 р. становила відповідно 53,4 тис. га та 48,7 тис. га. Землезабезпеченість на середньорічного працюючого у 2014 р. становила: сільськогосподарських угідь – 42,6 га; ріллі – 38,9 га, або менше проти аналогічного середньообласного показника відповідно у 2 і 1,9 раза. Наведені показники свідчать про значно менший рівень забезпеченості працюючих земельними ресурсами, що свідчить про необхідність: заощадливого відношення до земельних ресурсів; ефективного використання цих ресурсів; підвищення їх родючості у кожному підприємстві.

Загальногосподарські основні показники сільськогосподарських підприємств Тернопільського району наведені у таблиці 2.1.

Як видно з таблиці , в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району виявлено чітку тенденцію до збільшення обсягу виробництва валової продукції у порівняльних цінах 2010 р. як на одного середньорічного працівника, так і на 100 га ріллі.

Так, наприклад, у 2014 р. вироблено валової продукції у порівняльних цінах 2010 р. на одного середньорічного працівника 480,2 тис. грн., або на 23 % більше, ніж було у 2012 р. Збільшено також виробництво валової продукції у порівняльних цінах 2010 р. із розрахунку на 100 га ріллі. Так, у 2014 р. було вироблено валової продукції в порівняльних цінах 2010 р. із розрахунку на 100 га ріллі по 802,6 тис. грн, або на 20,4 % більше проти 2012 р.

Таблиця 2.1.

Основні показники господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Тернопільського району.

Показники	Роки			2014 р. в % до 2012 р.
	2012	2013	2014	
Площа ріллі, тис.га	48,7	48,7	48,7	100
Середньорічна чисельність працівників у підприємствах району, осіб	831	834	814	98
Вартість валової продукції сільськогосподарських підприємств, тис. грн.	324526	358860	390871	120,5
На одного середньорічного працівника:				
- припадає ріллі, га	58,6	58,4	59,8	102
- вироблено валової продукції, тис. грн.	390,5	430,3	480,2	123
Вироблено валової продукції на 100 га ріллі, тис. грн.	666,4	736,9	802,6	120,4

В сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району приділялась певна увага розвитку зернової галузі. Обсяг посівних площ і структура основних зернових культур у сільськогосподарських підприємствах наведено у таблиці 2.2.

Як видно з таблиці 2.2, посівні площі зернових культур у 2014 р. в сільськогосподарських підприємствах становили 23,5 тис. га, або збільшено порівняно з 2012 р. на 1,7 тис. га. За аналізований період суттєво збільшено посіви кукурудзи на зерно. Так, в 2014 р. посівна площа кукурудзи становила 6,6 тис. га, або збільшена на 21,0 тис. га.

Позитивним є те, що у 2014 р. збільшено обсяг виробництва зерна до 140,8 тис.т, або на 42,6 тис.т більше проти 2012 р. Збільшення обсягу виробництва зерна відбулося як за рахунок розширення посівних площ зернових культур до 23,5 тис. га, так і за рахунок підвищення урожайності всіх зернових культур.

Варто зазначити, що основний обсяг виробництва зерна зосереджено у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району. Так, наприклад, там посівна площа зернових культур за 2012 – 2014 рр. становила відповідно 21,8 – 23,5 тис. га, їх частка у загальній площі зернових усіх категорій господарств становила відповідно 64,3-69,3 % (табл.2.2).

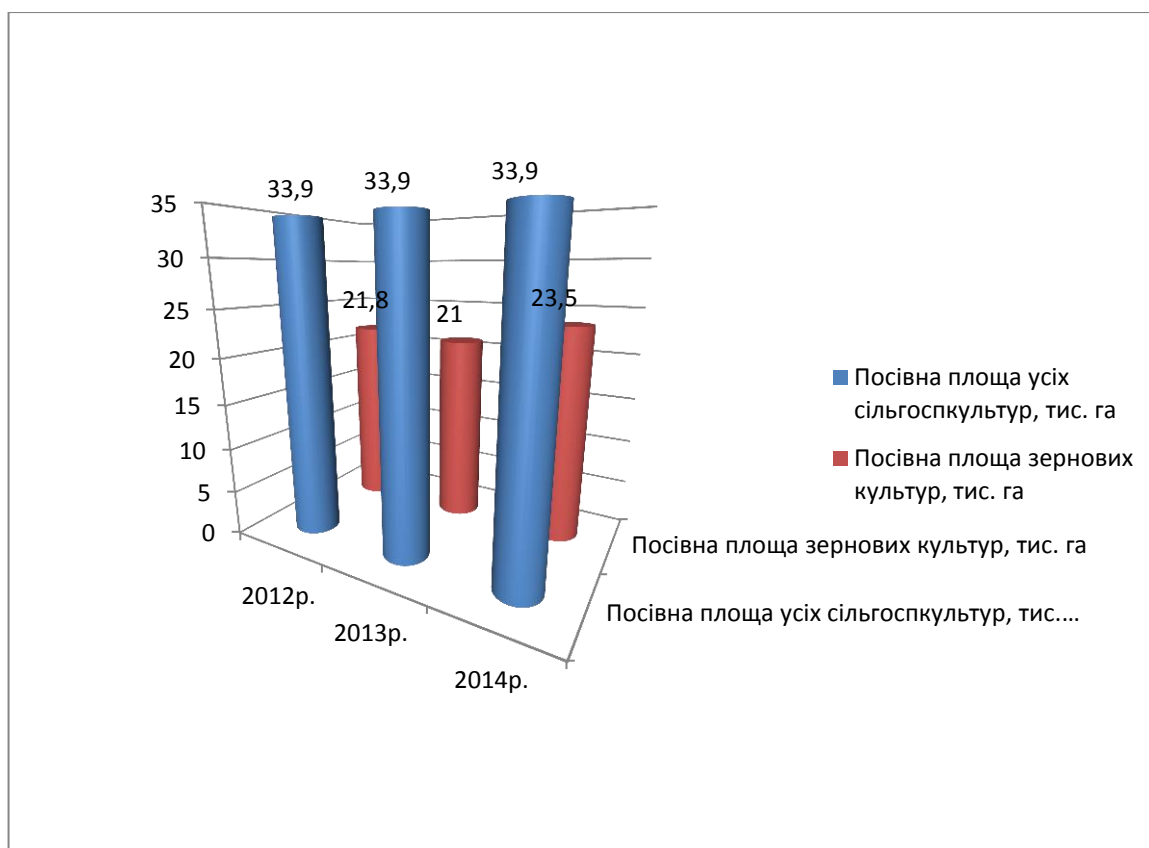
За аналізований період сільськогосподарські підприємства, як видно з таблиці 2.2. виробили зерна за 2012 -2014 р. відповідно 76,9-81,4%. Характерним є те, що сільськогосподарські підприємства мали значно вищу урожайність усіх зернових культур.

Варто зазначити, що у зерновій галузі сільськогосподарські підприємства в 2014 р. досягли порівняно кращих результатів щодо обсягів виробництва зерна, підвищення урожайності зернових культур. Так, наприклад, за аналізований (2012 – 2014 рр.) період урожайність зернових і зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах зросла до 59,9 ц/га, що на 20,0 ц більше порівняно з 2012 р. (табл. 2.3).

Таблиця 2.2.

Аналіз деяких показників зернової галузі в різних категоріях господарств Тернопільського району.

Показники	Роки			2014 р. +, - до 2012 р.
	2012	2013	2014	
Усі категорії господарств:				
Площа ріллі в сільськогосподарських підприємствах і громадян, тис.га	48,7	48,7	48,7	0
Посівна площа сільськогосподарських культур у всіх категоріях господарств, тис. га	48,4	48,4	48,3	-0,1
у т. ч. посівна площа зернових культур - всього	33,2	29,1	31,5	-1,6
Частка зернових в усій посівній площі культур, %	68,6	60,1	65,2	-3,4
Виробництво зернових – всього, тис. т	127,7	119,4	172,9	45,2
Урожайність зернових культур, ц/га	38,5	41,0	54,8	16,3
У тому числі сільськогосподарські підприємства				
Посівна площа усіх сільгоспкультур, тис. га	33,9	33,9	33,9	0
Посівна площа зернових культур, тис. га	21,8	21,0	23,5	1,7
Частка зернових в усій посівній площі культур, %	64,3	61,9	69,3	5,0
Виробництво зернових – всього, тис. т	98,2	90,3	140,8	42,6
Частка виробленого зерна до усіх категорій, %	76,9	75,6	81,4	4,5

Рис. 2.1. Посівні площі зернових культур сільськогосподарських підприємств Тернопільського району, тис.га

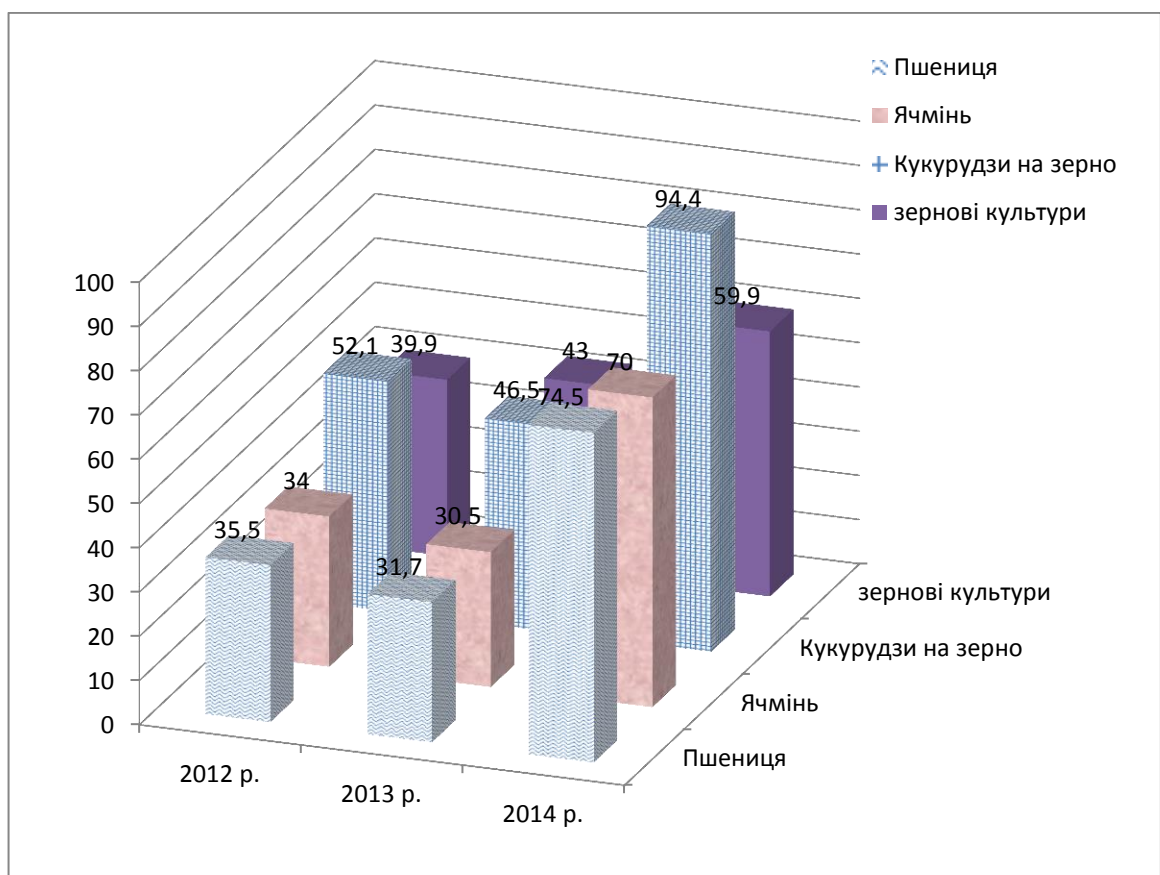
Таблиця 2.3.

Динаміка урожайності основних зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району, ц /га.

Показники	Роки			2014 р. +, - до 2012 р.
	2012	2013	2014	
Урожайність зернових культур, всього	39,9	43,0	59,9	20,0
У т. ч. урожайність:				
- пшениці	35,5	34,0	52,1	16,6
- ячменю	31,7	30,5	46,5	14,8
- кукурудзи на зерно	74,5	70,0	94,4	19,9
Урожайність зернових культур в усіх категоріях господарств, ц/га	38,5	41,0	54,8	16,3
Урожайність зернових культур в сільськогосподарських підприємствах всього у % до аналогічного показника в усіх категоріях господарств	103,6	104,9	109,3	122,7

Як видно з таблиці 2.4, в 2014 р. там було підвищено урожайність за аналізований період по всіх сільськогосподарських культурах. Завдання усіх сільськогосподарських підприємств полягає в тому, щоб і на наступні роки досягти порівняно високої і сталої урожайності усіх сільськогосподарських культур. Все це буде доброю основою для подальшого розвитку галузі зернового господарства у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району.

Рис. 2.2. Урожайність основних зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району, ц /га.

Цікавим є порівняльний аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств у сусідніх із Тернопільським районами. Для цього провели порівняльний аналіз основних показників в середньому за три (2012 – 2014 рр.)

роки сільськогосподарських підприємств у сусідніх, межуючих районах із Тернопільським районом (табл.2.4).

Таблиця 2.4.

Порівняльний аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств районів, які межують з Тернопільським в середньому за 2012 – 2014 роки.

Показники	Тернопільська область	У т. ч. райони області:				
		Тернопільський	Підволочиський	Теребовлянський	Зборівський	Козівський
Вироблено валової продукції у співставних цінах 2010 р.:						
- на 100 га рілля, тис. грн.	535,3	776,2	605,3	559,9	501,4	470,0
- на середньорічного працівника у агропромисловому виробництві, тис. грн.	394,4	332,4	348,9	508,0	584,3	604,8
Припадає ріллі на середньорічного працівника, га	74	43	58	91	117	129
Середня урожайність усіх зернових культур, ц /га	52,7	47,6	59,2	54,4	57,9	50,7
Повна собівартість 1 ц проданих зернових культур, грн.	132,48	101,36	132,01	119,58	120,54	121,43
Ціна реалізації 1 ц зернових культур, грн.	151,97	161,37	155,55	139,21	164,14	147,03
Отримано прибутку на 1 ц проданого зерна, грн.	19,49	60,01	23,54	19,63	43,6	25,62
Рентабельність зернової галузі, %	14,7	59,2	17,8	16,4	36,2	21,1

Дослідження показали, що найбільше виробили валової продукції у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району в середньому за 2012 – 2014 роки на 100 га рілля було вироблено 776,2 тис. грн. валової

продукції, що на 45 % більше від аналогічного показника (535,3 тис. грн.) в середньому по сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області.

Слід зазначити, що у сільськогосподарських підприємствах аналізованих районів найкраще забезпечено виробництво працівниками Тернопільського району. Там, як видно з таблиці 2.5 на кожного працівника припадає 43 га ріллі, тобто найменший аналізований показник. В сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району в середньому за три (2012-2014 рр.) роки перебувало 1128 середньорічних працівників, тобто найбільша забезпеченість робочою силою при наявності ріллі площею 48,3 тис. га.

Найгірше забезпечені трудовими ресурсами сільськогосподарські підприємства Козівського і Зборівського районів. Там, як видно з таблиці 2.5, на одного середньорічного працівника припадає земельних угідь (ріллі) відповідно у Козівському районі – 129 га і Зборівському – 117 га, що більше від середньообласного показника відповідно на 74,3% та 58,1%.

Варто зазначити, що найменший рівень урожайності зернових культур мали сільськогосподарські підприємства Тернопільського району – 47,6 ц /га, що на 9,7 % менше від аналогічного показника в середньому по Тернопільській області. Треба зазначити, що рівень урожайності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах залежить від комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів.

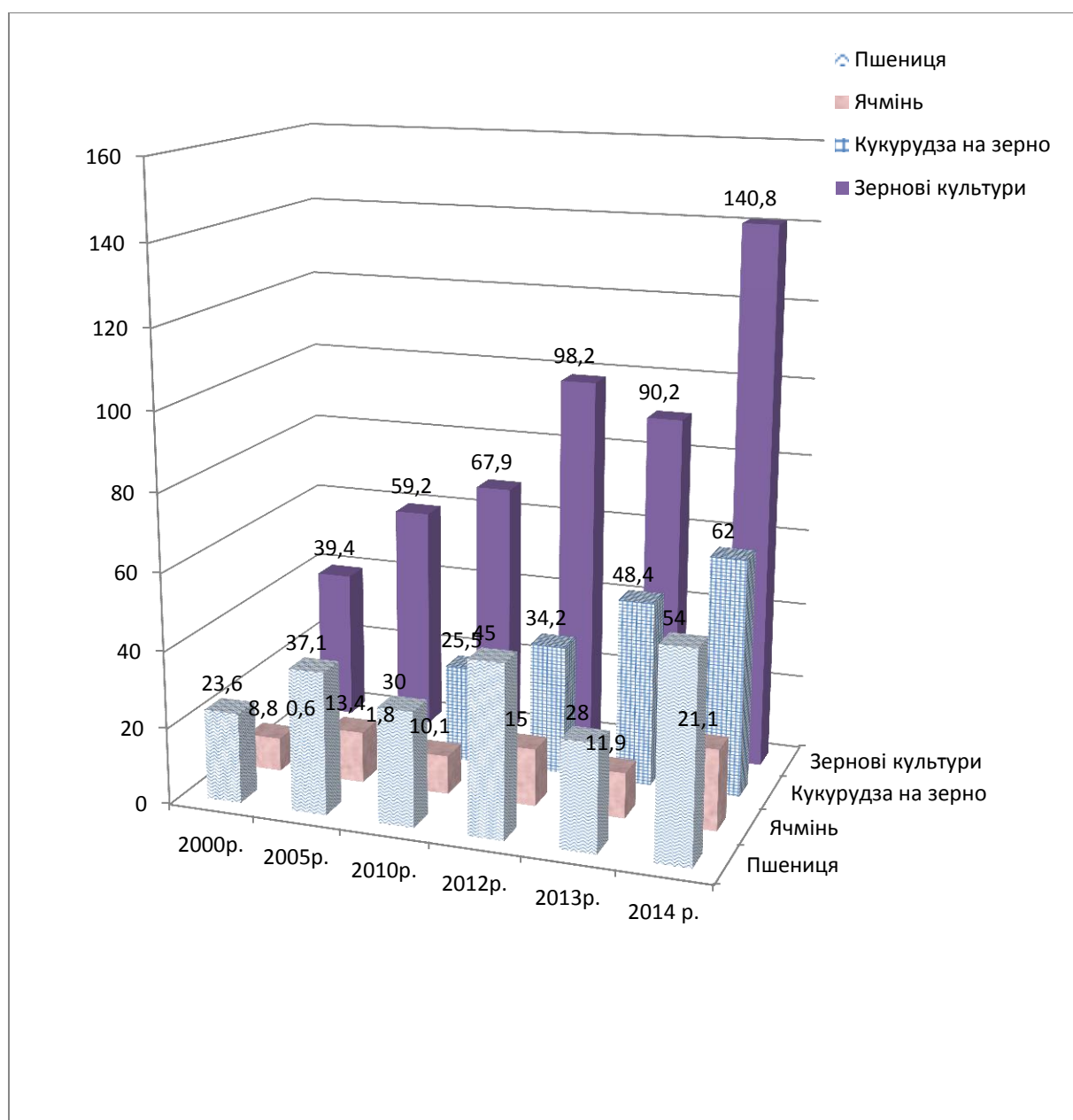
Вагомий вплив на рівень урожайності здійснює структура посівних площ зернових культур. Так, наприклад, збільшення в структурі посівних площ зернових культур частки кукурудзи на зерно суттєво впливає на підвищення урожайності всіх зернових культур. Чому саме так відбувається? Урожайність зернових культур зможе суттєво збільшуватися при збільшенні частки кукурудзи тому, що урожайність кукурудзи в сільськогосподарських підприємствах становить 85-110 ц / га, що у 2 рази більше, ніж пшениці, ячменю, гороху.

Динаміку виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району показано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Динаміка виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району.

Показники	Роки						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
1. Виробництво зернових культур , тис.т							
Тернопільська область	517,3	704,9	948,7	1471,0	1690,0	1753,9	2128,7
Тернопільський район	39,4	59,2	67,9	83,9	98,2	90,2	140,8
Питома вага, %	7,6	8,4	7,2	5,7	5,8	5,1	6,6
2. Виробництво пшениці, тис.т							
Тернопільська область	310,0	393,2	453,8	673,3	685,7	495,3	733,5
Тернопільський район	23,6	37,1	30,0	42,2	45,0	28,0	54,0
Питома вага, %	7,6	9,4	6,6	6,3	6,6	5,7	7,4
3. Виробництво ячменю, тис.т							
Тернопільська область	113,0	157,1	132,0	151,4	188,0	128,9	264,5
Тернопільський район	8,8	13,4	10,1	14,1	15,0	11,9	21,1
Питома вага, %	7,8	8,5	7,7	9,3	8,0	9,2	8,0
4. Виробництво кукурудзи на зерно, т							
Тернопільська область	15,3	73,7	334,9	611,2	775,2	1106,0	1088,4
Тернопільський район	0,6	1,8	25,5	24,6	34,2	48,4	62,0
Питома вага, %	3,9	2,4	7,6	4,0	4,4	4,4	5,7

Рис. 2.3. Виробництво зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району, тис. т.

Як видно з таблиці, в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району спостерігається чітка тенденція до збільшення обсягів виробництва зернових культур. Так, наприклад, якщо у 2000 р. в районі зібрали 39,4 тис. т зернових, то у 2010 р. – вже 67,9 тис. т, або на 72 % більше, у 2011 р. – 83,9 тис.т. , або у 2 рази більше, а у 2014 р. – 140,8 тис.т , або у 3,6 разів більше. Збільшення виробництва зернових культур в Тернопільському районі і в Тернопільській області , як і загалом по Україні було пов'язане із фінансовою

підтримкою сільськогосподарських підприємств у вигляді дотацій, а також з появою нових можливостей на експортному ринку.

Таблиця 2.6.

Структура виробництва зернових культур в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району.

Показники	Роки						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Виробництво зернових культур, тис.т	39,40	59,20	67,90	83,90	98,20	90,20	140,80
Частка, %	100	100	100	100	100	100	100
Виробництво пшениці, тис.т	23,60	37,10	30,00	42,20	45,00	28,00	54,00
Частка, %	59,90	62,67	44,18	50,30	45,82	31,04	38,35
Виробництво ячменю, тис.т	8,80	13,40	10,10	14,10	15,00	11,90	21,10
Частка, %	22,34	22,64	14,87	16,81	15,27	13,19	14,99
Виробництво кукурудзи на зерно, т	0,60	1,80	25,50	24,60	34,20	48,40	62,00
Частка, %	0,00	0,00	0,04	0,03	0,03	0,05	0,04

Питома вага Тернопільського району у виробництві зерна в Тернопільській області у 2014 р. Становила 6,6 %. У структурі виробництва зернових культур сільськогосподарські підприємства Тернопільського району у 2014 р.

Виробництво пшениці зайняло 38,4 %, виробництво ячменю – 14,99 %, решта 45% - інші зернові, зокрема: гречка, кукурудза на зерно, жито тощо.

Таким чином в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області наявні умови є сприятливими для ведення та подальшого розвитку галузі зернового господарства.

Завдання кожного підприємства полягає у підвищенні урожайності всіх зернових і зернобобових культур, поліпшенні якості зерна, раціонального використання наявних ресурсів та поліпшенні маркетингової діяльності.

2.3. Економічна ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району.

Рівень економічної ефективності функціонування будь-якої галузі, в тому числі і зернової в значній мірі залежить від собівартості продукції, головного показника формування конкурентоспроможності продукції, галузі, підприємства. Тому зменшення рівня собівартості одиниці продукції це головний напрямок підвищення економічної ефективності функціонування як окремої галузі, так і підприємства загалом.

Відомо, що розрізняють виробничу та повну собівартість продукції. До виробничої собівартості включені витрати на її виробництво. Повна собівартість включає виробничу собівартість, а також адміністративні витрати та витрати на збут. Розподіл витрат на виробництво продукції зернової галузі подано в таблиці 2.7.

Структуру витрат по основних культурах галузі зерновиробництва сільськогосподарських підприємств Тернопільського району показано у таблиці 2.8.

В структурі витрат по кожному виду зернових культур найбільшу частку займають матеріальні витрати. Зокрема, при вирощуванні пшениці частка прямих матеріальних витрат була найбільшою у 2013 р. – 75,6 %, з них витрати на мінеральні добрива склали 24,1 %, паливо-мастильні матеріали – 14,7 %, насіння і посадковий матеріал – 11,6 %. Частка прямих загальновиробничих витрат становила 25,9 %. У структурі витрат на вирощування кукурудзи частка прямих матеріальних витрат займає 77,3 %, з них 19 % - насіння і посадковий матеріал, 15,3 % - мінеральні добрива, 12,5 % - паливо і мастильні матеріали, витрати на оплату праці – 3,3 %, інші прямі та загальновиробничі витрати – 19,3 %. У структурі витрат на вирощування ячменю теж найбільшу частку займають матеріальні витрати – 72,6 %, з них мінеральні добрива – 20,2 %, паливо-мастильні матеріали – 16,3 %, насіння і посадковий матеріал – 8,9 %, прямі загальновиробничі витрати – 23,2 %.

Таблиця 2.7.

Розподіл виробничих витрат по основних культурах галузі зерновиробництва сільськогосподарських підприємств Тернопільського району, тис. грн.(тис.грн.)

	Витрати – всього	У тому числі										
		прямі матеріальні ви- трати	з них					прямі витрати на оплату праці	інші прямі та загально- виробничі витрати – всього	з них		
			насіння і посад- ковий матеріал	мінераль- ні добрива	пальне і мастильні матеріали	оплата послуг і робіт сторон- ніх орга- нізацій	решта матері- альних витрат			аморти- зація не- оборот- них ак- тивів	відраху- вання на соціаль- ні заходи	решта інших прямих та зага- льнови- робничих
Пшениця												
2012р.	60297,4	41830,7	6046,0	13373,3	6854,8	3103,6	12453,0	2869,8	15596,9	3256,8	1074,4	11265,7
2013р.	50035,2	37833,4	5802,6	12082,1	7375,4	2531,1	10042,2	2555,3	9646,5	2331,8	955,5	6359,2
2014р.	79487,6	59225,8	9149,4	17109,1	11202,3	6859,5	14905,5	3268,9	16992,9	3445,4	1232,0	12315,5
Кукурудза на зерно												
2012р.	48983,8	34813,2	9660,2	7816,3	6232,4	2877,1	8227,2	2694,6	11476,0	2879,2	859,3	7737,5
2013р.	68504,8	53900,6	14731,4	12027,6	7436,6	6069,9	13635,1	2408,6	12195,6	2830,0	883,8	8481,8
2014 р.	86679,8	67012,1	16496,7	13282,2	10840,0	8265,9	18127,3	2898,5	16769,2	4293,8	1084,9	11390,5
Ячмінь												
2012р.	24691,4	16591,0	1810,4	2878,3	2622,8	1327,1	7952,4	1503,6	6596,8	1609,6	541,5	4445,7
2013р.	26153,0	19566,7	3111,3	5420,8	3312,2	1858,1	5864,3	1269,7	5316,6	1208,3	471,8	3636,5
2014р.	30920,6	22450,3	2751,0	6257,6	5036,8	1885,6	6519,3	1292,6	7177,7	1846,6	463,2	4867,9

Таблиця 2.8.

Структура виробничих витрат по основних культурах галузі зерновиробництва сільськогосподарських підприємств Тернопільського району, тис. грн.(тис.грн.)

	Витрати – всього	У тому числі											
		прямі матеріальні витрати	з них					прямі витрати на оплату праці	інші прямі та загально-виробничі витрати – всього	з них			
			насіння і посадковий матеріал	мінеральні добрива	пальне і мастильні матеріали	оплата послуг і робіт сторонніх організацій	решта матеріальних витрат			амортизація не-оборотних активів	відрахування на соціальні заходи	решта інших прямих та загально-виробничих	
Пшениця													
2012р.	100,0	69,4	10,0	22,2	11,4	5,1	20,7	4,8	25,9	5,4	1,8	18,7	
2013р.	100,0	75,6	11,6	24,1	14,7	5,1	20,1	5,1	19,3	4,7	1,9	12,7	
2014р.	100,0	74,5	11,5	21,5	14,1	8,6	18,8	4,1	21,4	4,3	1,5	15,5	
Кукурудза на зерно													
2012р.	100,0	71,1	19,7	16,0	12,7	5,9	16,8	5,5	23,4	5,9	1,8	15,8	
2013р.	100,0	78,7	21,5	17,6	10,9	8,9	19,9	3,5	17,8	4,1	1,3	12,4	
2014 р.	100,0	77,3	19,0	15,3	12,5	9,5	20,9	3,3	19,3	5,0	1,3	13,1	
Ячмінь													
2012р.	100,0	67,2	7,3	11,7	10,6	5,4	32,2	6,1	26,7	6,5	2,2	18,0	
2013р.	100,0	74,8	11,9	20,7	12,7	7,1	22,4	4,9	20,3	4,6	1,8	13,9	
2014р.	100,0	72,6	8,9	20,2	16,3	6,1	21,1	4,2	23,2	6,0	1,5	15,7	

Динаміка собівартості зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012 – 2014 рр. показана у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9.

Динаміка собівартості зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012 – 2014 рр.

Вид продукції	Роки			2014 до 2012	
	2012	2013	2014	+, -	%
Зернові і зернобобові , грн/ц	121,2	120,17	148,03	26,83	122,1
Пшениця , грн/ц	123,59	136,27	141,41	17,82	114,4
Кукурудза на зерно, грн/ц	110,77	106,46	149,64	38,87	135,1
Гречка, грн/ц	232,28	220,96	273,92	41,64	117,9

Аналізуючи таблицю 2.9, зазначимо, що собівартість зернових культур в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012 – 2014 рр. зростала. Так, за цей період собівартість зернових і зернобобових збільшилась на 22,1 % і становила 148,03 грн /ц. Собівартість пшениці зросла на 14,4 % і становила 141,41 грн/ц. Зазначимо, що найбільше зросла собівартість кукурудзи на зерно на 35,11 % і становила 149,64 грн /ц. Негативна дія зростання собівартості зумовлена перш за все подорожчанням оборотних засобів, зокрема пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, енергетичних ресурсів.

Відомо, що кінцевою метою діяльності підприємства на заключному етапі кругообігу коштів є отримання прибутку.

Передує йому етап реалізації продукції, завершення якого свідчить про результати діяльності підприємства і відповідно рівень ефективності його виробництва.

До переліку основних каналів реалізації продукції галузі зерновиробництва належать:

- реалізація у відповідності до договорів із заготівельними, торгівельними та переробними організаціями;
- поставки за міжгосподарською кооперацією;
- поставки на експорт;
- реалізація через власні магазини, на ринках та ярмарках, населенню.

Внутрішньогосподарські потреби в продукції зерновиробництва передбачають:

- створення основних та страхових насінневих запасів і фуражу;
- видача і продаж зерна працівникам у відповідності до положення про оплату праці у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області;
- використання зерна в переробних виробництвах підприємства;
- розрахунки по орендній платі за паї та майно.

Динаміка реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012 – 2014 рр. зображена в таблиці 2.10.

Як видно з таблиці, сільськогосподарські підприємства Тернопільського району протягом 2012 – 2013 рр. дещо зменшили обсяги реалізації зернових і зернобобових культур із 1093,3 тис. ц до 928,3 тис. ц, або на 15 %. Проте, вже у 2014 р. обсяг реалізації зернових культур зріс до 1239,5 тис. ц, або на 13,4 %. Зазначимо, що за аналізований період змінилась і структура реалізації продукції. Так, у 2012 р. в загальному обсязі реалізації пшениця зайняла 380,4 тис. ц (34,8%); кукурудза на зерно – 576,4 тис. ц (52,7%), гречка – 8 тис. ц (0,7 %). У 2013 р. частка пшениці зменшилась 211,9 тис.ц (22,8%), а кукурудзи на зерно збільшилась до 576,6 тис.ц (62,1 %). Проте у 2014 р. знову збільшилась кількість реалізованої пшениці до 452,8 тис. ц і становила 36,5 %, а кукурудзи збільшилась до 618 тис.ц і становила 49,9 %.

Найбільше виручки протягом 2012 – 2014рр. сільськогосподарські підприємства Тернопільського району отримали від реалізації кукурудзи – 85,4 млн.грн. , або 50,5 % від загальної суми реалізації зернових у 2012 р. ; 64,6 млн.

грн. (52,8%) у 2013 р. і 99,3 млн.грн. (47,6 %) у 2014 р. Виручка від реалізації пшениці за аналізований період у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району становила – 56,8 млн. грн. (33,6%) у 2012 р.; 31,2 млн. грн. (25,5 %) у 2013 р. і 75,4 млн. грн.(36,1%) у 2014 р.

Таблиця 2.10.

Динаміка реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району за 2012-2014 рр.

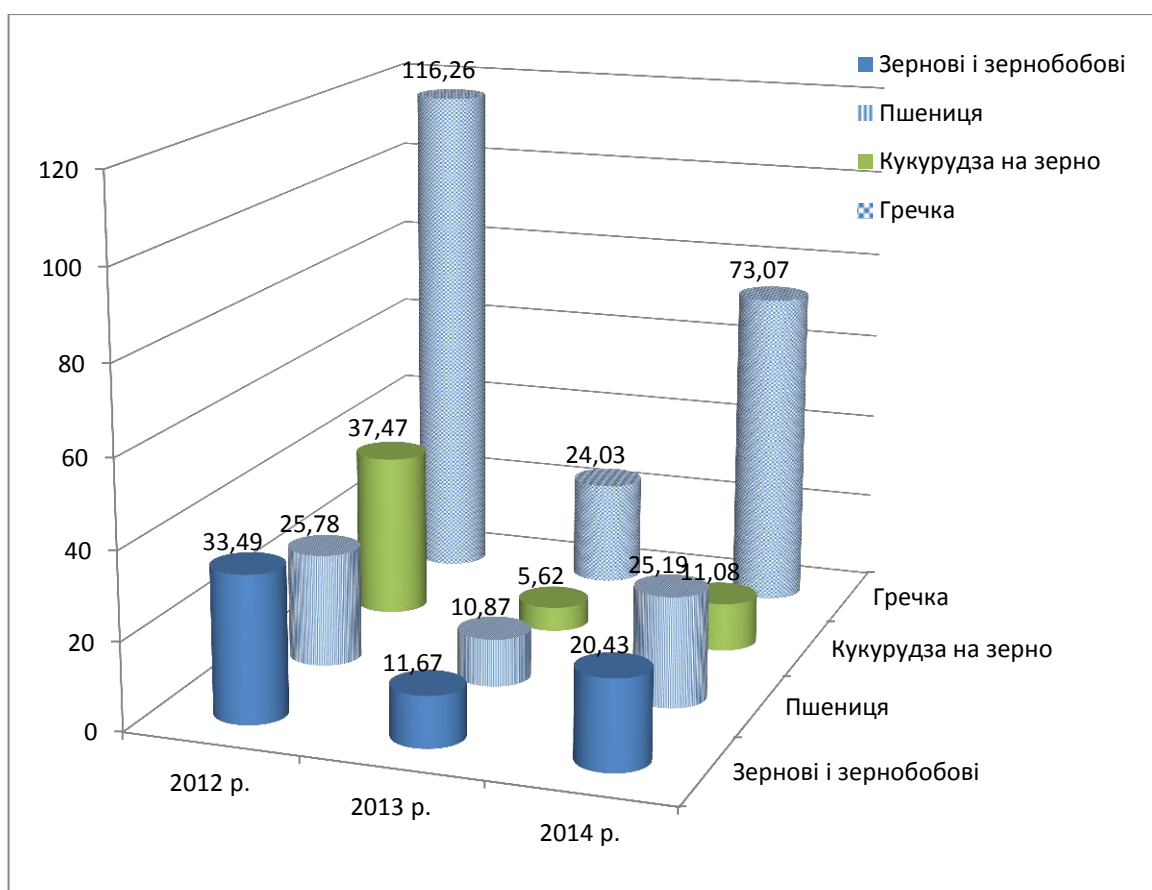
	Роки						2014р. до 2012 р. , %
	2012	%	2013	%	2014	%	
Зернові і зернобобові							
Кількість реалізованої продукції, ц	1093335	100	928339	100	1239544	100	113,4
Чистий дохід (виручка), тис.грн.	169128	100	122396	100	208820	100	123,5
Пшениця							
Кількість реалізованої продукції, ц	380399	34,8	211906	22,8	452799	36,5	119,0
Чистий дохід (виручка), тис.грн.	56821,1	33,6	31180,8	25,5	75436,8	36,1	132,8
Кукурудза на зерно							
Кількість реалізованої продукції, ц	576413	52,7	576650	62,1	618059	49,9	107,2
Чистий дохід (виручка), тис.грн.	85447	50,5	64633	52,8	99336,6	47,6	116,3
Гречка							
Кількість реалізованої продукції, ц	8035	0,7	10285	1,1	6802	0,5	84,7
Чистий дохід (виручка), тис.грн.	2800,5	1,7	2519,7	2,1	2360,2	1,1	84,3

Оскільки основна мета виробничо-господарської діяльності підприємства - отримання прибутку, доцільно проаналізувати умови ефективного господарювання. Дані щодо розрахунку цього показника в галузі зерновиробництва подано в таблиці 2.11.

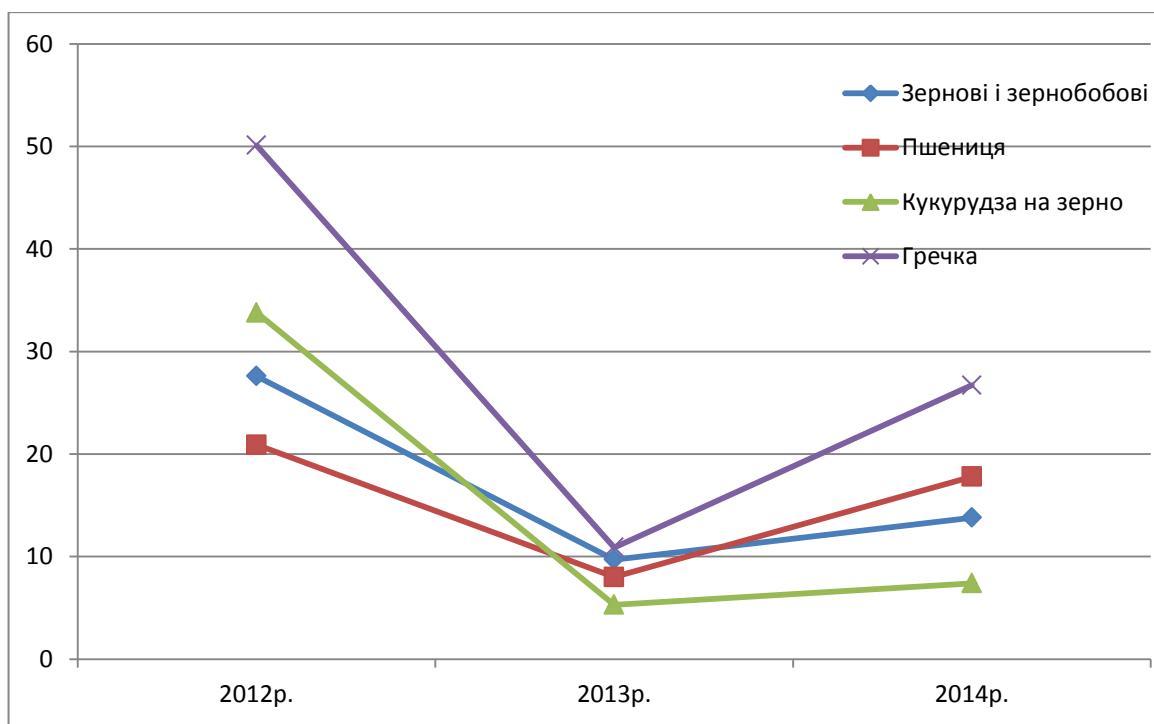
Таблиця 2.11.

Ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району.

	Повна собівартість реалізованої продукції, тис.грн.	Чистий дохід (виручка), тис.грн.	Прибуток (збиток), тис.грн.	Собівартість 1 ц, грн.	Середня ціна реалізації 1 ц, грн.	Прибуток на 1 ц, грн.	Рівень рентабельності (збитковості), %
Зернові і зернобобові							
2012р.	132516	169128	36611,8	121,2	154,69	33,49	27,6
2013 р.	111562	122396	10833,7	120,17	131,84	11,67	9,7
2014 р.	183491	208820	25328,5	148,03	168,46	20,43	13,8
2014р. до 2012 р., %	138,5	123,5	69,2	122,1	108,9	61,0	-
Пшениця							
2012р.	47015,3	56821,1	9805,8	123,59	149,37	25,78	20,9
2013 р.	28876	31180,8	2304,8	136,27	147,14	10,87	8
2014 р.	64030,1	75436,8	11406,7	141,41	166,6	25,19	17,8
2014р. до 2012 р., %	136,2	132,8	116,3	114,4	111,5	97,7	-
Кукурудза на зерно							
2012р.	63851,5	85447	21595,5	110,77	148,24	37,47	33,8
2013 р.	61388,2	64633	3244,8	106,46	112,08	5,62	5,3
2014 р.	92484,6	99336,6	6852	149,64	160,72	11,08	7,4
2014р. до 2012 р., %	144,8	116,3	31,7	135,1	108,4	29,6	-
Гречка							
2012р.	1866,4	2800,5	934,1	232,28	348,54	116,26	50,1
2013 р.	2272,6	2519,7	247,1	220,96	244,99	24,03	10,9
2014 р.	1863,2	2360,2	497	273,92	346,99	73,07	26,7
2014р. до 2012 р., %	99,8	84,3	53,2	117,9	99,6	62,9	-

Рис. 2.4. Отримано прибутку на 1 ц виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району.

Рис. 2.5. Рентабельність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012-2014 рр., %.

В цілому виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012-2014 рр. є прибутковим і рентабельним. Прибуток по галузі становив 36,6 млн. грн. у 1012 р., а рівень рентабельності 27,6 %. У 2013 р. сільськогосподарськими підприємствами Тернопільського району отримано 10,8 млн. грн. прибутку від реалізації зерна, або у 3,4 рази менше, а рівень рентабельності галузі зерновиробництва знизився до 9,7 %. У 2014 році підприємства отримали 25,3 млн. грн. прибутку, а рівень рентабельності зріс до 13,8 %.

Зниження рівня рентабельності зернових і зернобобових протягом 2012-2014 рр. відбулось за рахунок збільшення собівартості на 22 %, а реалізаційних цін лише на 8,9 %. Аналогічно зниження рентабельності виробництва пшениці на 3,1 % відбулось внаслідок збільшення собівартості на 14,4 %, а реалізаційних цін лише на 11,5 %. Рентабельність вирощування кукурудзи на зерно знизилась з 33,8 % у 2012 р. до 7,4 % у 2014 р., або на 26,4 % внаслідок зростання собівартості виробництва кукурудзи на 35 %, а реалізаційної ціни лише на 8,4 %. Рентабельність виробництва гречки у 2012 р. в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району становила 50,1 %, а у 2014 р. – 26,7 %, або знизилась на 23,4%. Зниження рівня рентабельності виробництва гречки відбулося внаслідок зростання собівартості на 17,9 % і зниження реалізаційних цін на 0,4 % від рівня 2012 р.

За останні роки зернове господарство Тернопільського району характеризується нестабільністю розвитку. Строкатість в обсягах виробництва та показниках ефективності зумовлює сільськогосподарські підприємства шукати напрямки підвищення ефективності виробництва зерна. Важливим чинником підвищення конкурентоспроможності зернового господарства є формування аграрної економіки інноваційного типу. Основними складовими інноваційного розвитку зерновиробництва в районі має стати система сівозмін з обґрунтованим застосуванням системи удобрення полів і підживлення посівів,

впровадження сортів інтенсивного типу, прогресивних прийомів обробітку ґрунту, інтегрованої системи захисту рослин від хвороб і шкідників, бур'янів.

Висновки до розділу II.

У Тернопільському районі станом на 1 січня 2015 року функціонувало 134 сільськогосподарських підприємства з них: 26 – господарські товариства; 19 – приватні підприємства; 4 – виробничі кооперативи; 82 - фермерські господарства та 3 підприємства інших форм господарювання.

Середньорічна чисельність працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві становила на початок 2015 р. 1253 осіб. Площа сільськогосподарських угідь та ріллі, якими користувались сільськогосподарські підприємства на початок 2015 р. становила відповідно 53,4 тис. га та 48,7 тис. га.

Посівні площі зернових культур у 2014 р. в сільськогосподарських підприємствах становили 23,5 тис. га, або збільшено порівняно з 2012 р. на 1,7 тис. га. За аналізований період суттєво збільшено посіви кукурудзи на зерно. Так, в 2014 р. посівна площа кукурудзи становила 6,6 тис. га, або збільшена на 21,0 тис. га.

Позитивним є те, що у 2014 р. збільшено обсяг виробництва зерна до 140,8 тис.т, або на 42,6 тис.т більше проти 2012 р. Збільшення обсягу виробництва зерна відбулося як за рахунок розширення посівних площ зернових культур до 23,5 тис. га, так і за рахунок підвищення урожайності всіх зернових культур. За аналізований (2012 – 2014 рр.) період урожайність зернових і зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах зросла до 59,9 ц/га, що на 20,0 ц більше порівняно з 2012 р.

Собівартість зернових культур в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012 – 2014 рр. зросла на 22,1 % і становила 148,03 грн /ц. Собівартість пшениці зросла на 14,4 % і становила 141,41 грн/ц. Зазначимо, що найбільше зросла собівартість кукурудзи на зерно на 35,11 % і становила 149,64 грн /ц. Негативна дія зростання собівартості зумовлена перш

за все подорожчанням оборотних засобів, зокрема пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, енергетичних ресурсів.

Найбільше виручки протягом 2012 – 2014рр. сільськогосподарські підприємства Тернопільського району отримали від реалізації кукурудзи – 85,4 млн.грн. , або 50,5 % від загальної суми реалізації зернових у 2012 р. ; 64,6 млн. грн. (52,8%) у 2013 р. і 99,3 млн.грн. (47,6 %) у 2014 р. Виручка від реалізації пшениці за аналізований період у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району становила – 56,8 млн. грн. (33,6%) у 2012 р.; 31,2 млн. грн. (25,5 %) у 2013 р. і 75,4 млн. грн.(36,1%) у 2014 р.

В цілому виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012-2014 рр. є прибутковим і рентабельним. Прибуток по галузі становив 36,6 млн. грн. у 2012 р., а рівень рентабельності 27,6 %. У 2013 р. сільськогосподарськими підприємствами Тернопільського району отримано 10,8 млн. грн. прибутку від реалізації зерна, або у 3,4 рази менше , а рівень рентабельності галузі зерновиробництва знизився до 9,7 %. У 2014 році підприємства отримали 25,3 млн. грн. прибутку, а рівень рентабельності зріс до 13,8 %.

Зниження рівня рентабельності зернових і зернобобових протягом 2012-2014 рр. відбулось за рахунок збільшення собівартості на 22 %, а реалізаційних цін лише на 8,9 %.

За останні роки зернове господарство Тернопільського району характеризується нестабільністю розвитку. Строкатість в обсягах виробництва та показниках ефективності зумовлює сільськогосподарські підприємства шукати напрямки підвищення ефективності виробництва зерна. Важливим чинником підвищення конкурентоспроможності зернового господарства є формування аграрної економіки інноваційного типу. Основними складовими інноваційного розвитку зерновиробництва в районі має стати система сівозмін з обґрунтованим застосуванням системи удобрення полів і підживлення посівів, впровадження сортів інтенсивного типу, прогресивних прийомів обробітку ґрунту, інтегрованої системи захисту рослин від хвороб і шкідників, бур'янів.

РОЗДІЛ 3.

Шляхи підвищення економічної ефективності виробництва зерна.

3.1. Використання новітніх технологій як фактор підвищення економічної ефективності виробництва зерна.

На економічну ефективність зернової галузі впливає низка чинників, основним з яких є такий технологічний показник, як урожайність. Для вивчення впливу врожайності зернових на економічну ефективність галузі проведено групування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області (табл. 3.1).[56, с. 182]

Як свідчать дані аналізу, незначна кількість господарств області (19,4%) має урожайність зернових і зернобобових культур менше 30 ц/га. Як наслідок, зернова галузь у цих господарствах є найменш рентабельною.

Економічно обґрунтовано й доведено, що мінімально допустимий рівень урожайності зернових і зернобобових культур для ефективного виробництва має бути не менше 30 ц/га. У Тернопільській області близько 81% сільськогосподарських підприємств забезпечили урожайність зернових у межах 31-67,1 ц/га.

Дослідженнями встановлено, що найвища ефективність ведення зернової галузі досягнута у господарствах п'ятої групи, де середня урожайність зернових і зернобобових становила 67,1 ц/га, середня площа ріллі - 3302 га. Закономірно, що ця група господарств виробила найбільше зерна. Зокрема, сільськогосподарськими підприємствами п'ятої групи вироблено 4461 ц зерна на 100 га ріллі, що у 3,6 раза більше, ніж першою групою господарств із середньою врожайністю 19,8 ц/га. Крім того, у господарствах п'ятої групи найнижча собівартість зерна (104,3 грн), а отже і найвищий рівень рентабельності виробництва зернових (30,9%).

Таблиця 3. 1.

Економічна ефективність вирощування зернових і зернобобових культур залежно від урожайності у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, 2012 р.

Показники	Групи підприємств за рівнем урожайності, ц/га					У середньому на 1 господарство
	I до 25	II 25,1-35	III 35,1-45	IV 45,1-55	V понад 55	
Кількість підприємств, од.	46	60	57	30	44	237
Середня урожайність зернових та зернобобових, ц/га	19,8	31,0	40,0	47,8	67,1	47,8
Середній розмір підприємства за площею ріллі, га	428	1338	1953	3350	3302	1929
Частка зернових і зернобобових у структурі ріллі, %	62,6	68,6	67,7	65,9	66,5	66,8
На 100 га ріллі: вироблено зерна, ц	1241	2124	2712	3148	4461	3197
продано зерна, ц	1053	1953	2324	3327	3696	2861
Виробнича собівартість 1 ц зерна, грн	124,10	110,85	112,21	128,50	104,31	112,27
Одержано прибутку (збитку), грн: на 100 га ріллі	10,5	39,9	32,8	38,0	134,7	66,6
на 1 га зібраної площі	167,2	581,7	484,2	577,3	2026,9	996,7
на 1 ц проданого зерна	9,9	20,4	14,1	11,4	36,4	23,3
Рівень рентабельності зернових, %	7,5	17,0	10,4	8,1	30,9	18,2

Рівень урожайності як результативний показник свідчить про культуру землеробства, рівень інтенсивності, впровадження у виробництво новітніх

досягнень, ступінь дотримання вимог технології, рівень родючості земель, на яких ведеться виробництво, та вплив інших факторів на формування врожаїв культур. Можна стверджувати, що тенденції зміни цього показника значною мірою визначають загальні тенденції економічного розвитку зернового господарства [56,с.185]. Таким чином, головним чинником високоефективного ведення галузі є підвищення урожайності зернових.

Саме цей узагальнюючий фактор забезпечує здебільшого зміцнення економіки галузей рослинництва. Однак, на практиці його часто замінюють іншим - розширенням посівних площ під зерновими культурами, тобто концентрацією виробництва.

Зерновиробництво в Тернопільській області має великий потенціал росту, в основному за рахунок підвищення урожайності на основі використання інноваційних факторів.

Протягом 2013 і 2014 рр. в Україні зібрано понад 63 млн т. зернових й зернобобових культур. Це на 36,3 % більше, ніж у минулому 2012 р. Обсяги виробництва основних зернових культур збільшились в порівнянні з попереднім роком й склали: пшениці - 22,27 млн т (+ 41,3 %), кукурудзи на зерно - 30,9 млн т (+47,4%), ячменю - 7,56 млн т (+9%). Уряд та аналітики прогнозують, що до 2020 виробництво зернових в Україні буде складати 80 млн т на рік, а об'єм експорту 50 млн т. Основний резерв для збільшення об'ємів виробництва вбачається в збільшенні врожайності, адже врожайність кукурудзи в Канаді й США складає 9,59 т/га й 9,97 т/га відповідно (на 50-56 % більше, ніж в Україні), врожайність пшениці в Нідерландах складає 9,23 т/га, в Ірландії - 8,8 т/га, Німеччині - 7,98 т/га, Франції - 7,26 т/га, Чеській республіці - 4,32 т/га (на 27 %-270 % більше, ніж в Україні) . Проте, аби досягти таких результатів звичайних технологій вирощування, які застосовуються у більшості підприємствах України, не достатньо.

У ХХ ст. можна виділити певні етапи вдосконалення технологій вирощування сільськогосподарських культур. У 30-50-х рр. основою прогресу залишались проблеми механізації виробничих процесів. У технології

вирощування зернових було повністю замінено важку ручну працю, особливо при збиранні врожаю. Були створені індустріальні технології вирощування. Характерною особливістю 60-х рр. стало широке використання мінеральних добрив. Це дозволило значно збільшити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції (на 30-60 %). Виникли передумови для створення прогресивних (передових) технологій. Починаючи з 70-х рр. до мінеральних добрив широко долучаються пестициди. З'явилася можливість захистити посіви основних культур від бур'янів, шкідників, хвороб та вилягання за допомогою засобів захисту рослин. На початку 80-х такі технології почали називати інтенсивними. За їх допомогою стало можливим підвищити урожайність зернових культур з 40 ц/га до 60-70 ц/га. Таким чином, зростання врожайності за рахунок удосконалення технології у кінці ХХ ст. супроводжувалося виникненням проблем екологічного характеру. Тому в 90-х рр. були створені ресурсощадні варіанти технологій, характерною ознакою яких є дотримання сівозміни з обов'язковим введенням у сівозміну поля багаторічних бобових трав, що дозволяє знизити норми внесення мінеральних добрив на 30-50 % та певною мірою зменшити обсяги використання засобів захисту рослин і біологічні (органічні) технології, головними ознаками яких є ефективне використання сівозміни, удобрення за допомогою органіки, рослинних решток, сидератів, соломи тощо; повна відмова від застосування агрохімікатів. Проте основним недоліком біологічних технологій є низька врожайність і при переході на біологічне виробництво обсяги виробництва зерна в світі зменшилися б щонайменше вдвічі, що спричинило б повальний голод у світі [50].

За останні 3-5 років у технологіях виробництва зернових і інших сільськогосподарських культур відбулись революційні зміни, які стали можливими завдяки науково-технічному прогресу. До них можна віднести зміну структури посівних площ, нові техніко-технологічні можливості, появу нових сортів і гібридів, використання мікродобрив, ЗЗР, біостимуляторів тощо.

Зміна структури посівних площ. У світі та Україні завершився перехід на вирощування сільськогосподарських культур у малоротаційних сівозмінах (2-3 поля) та монокультурі. У структурі посівних площ в Україні зернові культури займають 70 %, тобто щонайменше 20 % будуть висіватися зернові по зернових. Дуже проблемним при побудові сівозмін з малою кількістю культур є соняшник, який є одним із найгірших попередників для більшості культур. Тому важливим позитивним моментом є розширення посівних площ ріпаку, який сприяє підвищенню родючості ґрунту, виконує фітосанітарну функцію, слугує добрим попередником для зернових культур. Крім того, є думка, що повернутися до сівозмін примусять технології No-till, тому що монокультурне вирощування за технології прямої сівби - це прямий шлях до банкрутства [1].

Технічне переоснащення технологій у рослинництві.

Зараз створюються багатофункціональні агрегати, які дозволяють виконати різні операції за один прохід. Завдяки цьому зменшується кількість проходів техніки по полю, менше руйнується важкою технікою структура ґрунту, економиться паливо. В останні 10-15 років у сільському господарстві стали використовувати дуже досконалу техніку: обертові плуги, комбіновані знаряддя для підготовки ґрунту до сівби, ґрунтообробно- посівні агрегати, самохідні обприскувачі, зернозбиральні комбайни тощо. Більшість агрегатів обладнані системами навігації GPS, що дозволяє не лише більш ефективно використовувати техніку, а й заощаджувати окремі ресурси сільськогосподарського виробництва (насіння, добрива, засоби захисту рослин). Технології точного землеробства дозволяють здійснювати: повністю або частковий автоматизований контроль основних функцій трактора для автоматичного керування; моніторинг урожайності; створювати електронні карти сільськогосподарських угідь; диференційоване внесення добрив в системі off-line в залежності від забезпеченості ґрунту поживними речовинами, і в системі on-line в залежності от потреб рослин у даний час.

Сьогодні на ринку є чимало пропозицій щодо програмного і технічного забезпечення точного землеробства, наприклад, система Fieldstar (Agko), Agrocom (Claas), Afs (Case), Green-Star (Deere & Company) і інші.

Згідно з розрахунками, точне землеробство найбільш перспективно для впровадження в умовах Лісостепу і Полісся України. Орієнтовні витрати при цьому складуть від 50 до 100 тис. доларів США. За умови впровадження на площі 500-600 га, засіяній зерновими культурами і переліку інших умов, понесені витрати можна окупити за 1-2 роки [50].

Нові сорти і гібриди. На ринку України присутні світові лідери з виробництва насіння: «Піонер», «Монсанто», «Лембке», «Сингента», КВС, «Лімагрейн», «Заатен Уніон», «Євраліс Семенс» та ін. Насіння якісно підготовлене, відкаліброване, для більшості культур оброблене інсектицидними та фунгіцидними протруйниками, надзвичайно високої якості. Завдяки цьому стало можливим кардинальне зменшення (в 1,5-2,0 рази) норм висіву зернових культур. Високі норми висіву зернових на рівні 5-6 млн/га (які зазвичай рекомендують в Україні) доцільно застосовувати лише при незадовільній якості насіння, неякісній підготовці ґрунту до сівби, пізніх строках сівби [1]. Так, компанія Сингента пропонує насіння озимої пшениці Балетка і Сейлор норма висіву яких 4,0-4,5 млн/га, ячменю ярого - Квенч - 4,0 млн/га; компанія «Заатен Уніон» пропонує сорти озимої пшениці Акратос, Лаертис, Астрон, норма висіву яких, при сприятливий умовах, становить 2,5 - 3,20 млн/га.

Нові технології живлення культур. Сучасні інтенсивні технології передбачають повне забезпечення елементами живлення. Для цього вносяться науково обґрунтовані норми мінеральних добрив. Причому, в останні два-три роки у технологіях вирощування почали використовувати не лише традиційні елементи живлення - азот (N), фосфор (P), калій (K), а й сірку (S), магній (Mg), кальцій (Ca) та мікроелементи на хелатній основі - залізо (Fe), бор (B), марганець (Mn), цинк (Zn), мідь (Cu), молібден (Mo), кобальт (Co). Високу ефективність забезпечує листкове внесення мікродобрив. Так, пропоновані на ринку добрив України мікродобрива «Актив-harvest - Зернові» і «Інтермаг-

зернові» містять до 14 елементів і передбачає зростання якісних та кількісних показників урожаю (таблиця) [50].

Крім того набирають популярності «функціональні добрива» - добрива специфічної спрямованої дії, вони містять у своєму складі поживні елементи, і за рахунок їх співвідношення та форми здійснюють на рослину певну позитивну дію, окрім безпосередньо живлення. Таким чином, «функціональні добрива» суттєво відрізняються від решти агрохімікатів (регуляторів росту, фунгіцидів, інсектицидів тощо), адже бажаний результат досягається саме завдяки наявним у їх складі елементам живлення, які, перебуваючи у певній формі і співвідношенні, проявляють, наприклад, фунгіцидні та інші властивості. Компанія «Квадрат» разом із науково-дослідними установами НААН розробила і виробляє цілу групу «функціональних добрив. Наприклад, Квантум-СРКЗ [11].

Можна окремо виділити біопрепарати, стимулятори росту, які останнім часом набувають все більшого поширення, як в приватних господарствах, так і у сільськогосподарських підприємствах. Стимулятори росту пшениці сприяють зростанню врожайності на 3-7 ц/га. Водночас, в пшениці значно збільшується вміст білка й клейковини. Зерна пшениці, отримані при використанні стимуляторів, мають більш високу енергію проростання та стійкість до хвороб. Такі біопрепарати як «Діазофіт», який отримують шляхом глибинного культивування від селекціонованого штаму *Agrobacterium radiobacter* і «Вермибіомаг» - рідке полімінеральне органічне добриво, стимулятор росту нового покоління показують високі результати. «Біополіцид» (бактеріальне добриво) призначене для запобігання грибкових захворюванням кореневої системи зернових. Діюча речовина - спорові бактерії *Penibacillus polymyxa* М (таблиця).

Таблиця 3.2.

Ефективність деяких препаратів живлення зернових культур

Назва	Економія ресурсів, % приріст урожайності, ц/га	Норма внесення, л/га	Вартість препаратів на 1 га, грн	Вартість прибавки урожаю, грн/га*
Мікродобрива				
Актив-harvest	15-20 %	1-2	51,00-102,00	693,15-924,00
Інтермаг-зернові		1,0-1,5	10,68-12,36	
Стимулятори росту				
Біополіцид	3-7 ц/га	0,1	27,00	396,09-924,00
Стимулятори росту +ЗЗР				
Максим	-20-25 %	1,0-1,5	223,60	675,15-
Стар	норми висіву + 5-10 ц/га			1320,30
Селест Топ		1,3-1,5	613,45	

розраховано, виходячи з середньої ціни реалізації зерна у 2013 р - 1320,3 грн/т [50]

До переваг біостимуляторів ДП МНТЦ«Агробіотех» НААН та МОН можна віднести відсутність додаткових витрат на внесення (застосовується спільно з пестицидами та рідкими добривами), зниження на 15-20 % норм пестицидів за рахунок підвищення імунітету рослин та кращого проникнення елементів живлення і їх засвоєння, оптимізацію норм висіву насіння, підвищення польової схожості, енергії проростання, розвитку більшої кореневої системи, а також гарантоване підвищення урожайності на 15-30 % зі зменшенням витрат на гектар посіву та ряд інших. Так, стимулятори 3 покоління - «Стимпо» і «Регоплант» за своєю біологічною ефективністю близькі до найкращих світових засобів захисту, а за екологічною безпекою і вартістю витрат на гектар посівів перевершують їх. Крім того, виділяють

природні регулятори росту рослин, композиційні, синтетичні, та біозахисні. **Нове покоління засобів захисту рослин.** У світовій практиці збільшення виробництва зерна значною мірою досягнуто за рахунок використання засобів захисту рослин - складової будь-якої інтенсивної технології вирощування зернових культур. Нові засоби захисту рослин від провідних виробників є високоефективними щодо знищення шкідливих організмів, мають інші цінні властивості - наприклад, забезпечують приріст урожайності навіть за відсутності хвороб. За рахунок фізіологічної дії фунгіциди посилюють ростові функції рослин, покращують споживання азоту, підвищують продуктивність фотосинтезу та стійкість до стресів. Так, одні із найпоширеніших протруйників компанії Сингента для пшениці озимої та ячменю - «Максим Стар 025 FS», «Селест Топ» сприяють підвищенню урожайності, зниженню норми висіву, стимулюванню сходів, розвитку кореневої системи, підвищення стресостійкості.

Отже, могутніми чинниками інтенсифікації виробництва зерна в Україні є використання сучасних сортів і гібридів, прогресивних технологій, передових систем живлення і захисту рослин. Ці зміни є закономірними, вони викликані науково-технічним прогресом та розвитком людського суспільства і спрямовані на якісну зміну принципів сільськогосподарського виробництва і глибокі соціально-економічні перетворення в аграрному секторі.

Стратегічним завданням розвитку зернової галузі Тернопільської області є створення високопродуктивного і конкурентоспроможного зернового господарства. Вирішення цього завдання значною мірою залежить від формування оптимальної структури посівних площ для одержання найвищого економічного ефекту та виробництва високоякісної продукції на основі застосування інноваційних технологій виробництва.

Нині у землеробстві розробляють, вивчають і впроваджують кілька технологій землеробства - інтенсивну, біологічну (органічну) та прямої сівби (No-till). Застосування певного виду технологій залежить від ґрунтово-

кліматичних умов, фінансово-економічного стану сільськогосподарського підприємства, рівня його матеріально-технічного забезпечення.

Особливо важливе значення для підвищення ефективності зернового виробництва мають інтенсивні технології, які концентрують новітні досягнення науки і техніки та дають змогу найповніше реалізувати потенційну продуктивність сортів відповідно до ґрунтових особливостей і погодних умов і забезпечують одержання високих урожаїв. Проте, враховуючи вплив кризових явищ на економіку країни, нестачу в сільськогосподарських підприємствах мінеральних добрив, засобів захисту рослин, пально-мастильних матеріалів і технічних ресурсів, важливого значення набуває впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, адаптованих до місцевих природних умов на основі визначених пріоритетів та інноваційних рішень, які разом із відносно високою врожайністю могли б забезпечувати економне використання матеріальних ресурсів і були екологічно безпечними для навколишнього природного середовища. Важливою складовою при цьому є високопродуктивна і високотехнологічна техніка.

Разом з тим, застосування інтенсивних технологій потребує збільшення сільськогосподарськими підприємствами виробничих витрат з розрахунку на 1 га посіву зернових до 1,5 рази і більше. Це не завжди забезпечує на практиці відповідний економічний ефект, оскільки важливим є випереджаюче зниження собівартості одиниці зернової продукції.

У літературних джерелах [47] наведений порівняльний аналіз технологій вирощування озимої пшениці у сільськогосподарському підприємстві за 2012 р. (табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

Порівняльний аналіз технологій вирощування озимої пшениці у сільськогосподарському підприємстві за 2012 р.

Показники	Базова загально-прийнята технологія	Інтенсивні технології	
		високо-витратна	інноваційна ресурсозберігаюча
Урожайність, ц/га	36,8	55	46
Приріст урожайності, ц/га	-	18,2	9,2
Вартість продукції, грн/га	3713	5555	4646
Додаткова вартість валової продукції, грн/га	-	1842	933
Витрати на 1 га, грн	2669	4500	3200
Додаткові витрати на 1 га, грн	-	1831	531
Собівартість 1 ц, грн	72,6	81,8	69,6
Прибуток з 1 га, грн	1044,2	1055,0	1446,0
Рівень рентабельності, %	39,1	23,4	45,2
Окупність додаткових витрат	-	1,006	1,756

Проведені розрахунки свідчать про перспективність освоєння інноваційно-інтенсивних технологій вирощування зернових культур, за яких урожайність хоча і нижча на 9 ц/га порівняно з високовитратною інтенсивною технологією, але завдяки нижчій собівартості значно вищим є прибуток з одиниці площі (1446 грн.) і рівень рентабельності (45,2%). Тобто, в сучасних умовах господарювання інновації мають відігравати вирішальну роль у забезпеченні стабільного й високоефективного розвитку зернового господарства.

Враховуючи передовий досвід сільськогосподарських підприємств у літературних джерелах [47] наведено приріст урожайності основних видів зернових культур за рахунок інноваційних факторів (табл. 3.4.).

Таблиця 3.4.

Розрахункові дані щодо підвищення урожайності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах за рахунок інноваційних факторів.

Показники	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза
Сільськогосподарські підприємства області			
Витрати на насіння, грн/га	224	245	780
Витрати на мінеральні добрива, грн/га	695	286	909
Сільськогосподарські підприємства які перейшли на інноваційну модель господарювання			
Витрати на насіння, грн/га	635	509	1201
Витрати на мінеральні добрива, грн/га	1058	691	1387
Показники	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза
Обсяг додаткових витрат на: насіння, грн/га	411	264	421
добрива, грн/га	363	405	478
Приріст урожайності - всього, ц/га	13,9	14,3	24,5
у т. ч. за рахунок: використання сортів-інновацій, ц/га	7,1	6,7	14,9
збільшення доз мінеральних добрив, ц/га	6,8	7,6	9,6

Встановлено, що використання сортів-інновацій та збільшення доз мінеральних добрив при вирощуванні зернових культур (за рівнянням регресії) забезпечить приріст урожайності: пшениці - відповідно на 7,1 і 6,8 ц/га; ячменю - 6,7 і 7,6 ц/га; кукурудзи - 14,9 і 9,6 ц/га.

На підставі проведених розрахунків визначено прогнозний рівень урожайності пшениці, ячменю та кукурудзи на період 2015-2017 рр. в сільськогосподарських підприємствах за рахунок використання сортів-інновацій та збільшення витрат на мінеральні добрива (табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

Прогноз рівня урожайності основних видів зернових культур у сільськогосподарських підприємствах з урахуванням інноваційних факторів.

Роки	Прогноз рівня урожайності зернових культур, ц/га		
	при існуючих тенденціях	при використанні сортів-інновацій	при збільшенні доз мінеральних добрив
Пшениця			
2015	43,6	50,7	50,4
2016	44,4	51,5	51,2
2017	45,3	52,4	52,1
Ячмінь			
2015	24,0	30,7	31,6
2016	24,3	31,0	31,9
2017	24,6	31,3	32,2
Кукурудза			
2015	90,2	105,1	99,8
2016	92,0	106,9	101,6
2017	93,8	108,7	103,4

Це забезпечить підприємствам урожайність пшениці у 2015-2017 рр. на рівні відповідно 57,5-59,2 ц/га, ячменю - 38,3-38,9 ц/га, кукурудзи - 114,7 і 118,3 ц/га.[47]

Висновки. Впровадження інновацій у сільському господарстві, зокрема зерновиробництві, забезпечить перспективи щодо розвитку зернового господарства, які поки що повною мірою не використовуються сільськогосподарськими підприємствами. Покращення параметрів

функціонування галузі дозволить досягати одночасно декількох соціально-економічних ефектів: поліпшити якість продукції, підвищити урожайність, зменшити собівартість продукції тощо. Зважаючи на це, пріоритетами розвитку зернового господарства Тернопільської області мають бути такі: реалізація заходів щодо стабілізації обсягів виробництва та створення необхідних передумов для їх збільшення, розроблення ефективних механізмів щодо широкого використання інновацій та прогресивних методів управління виробництвом, впровадження заходів з підвищення технічного рівня та фінансової стійкості підприємств, широкомасштабне застосування інноваційних ресурсозберігаючих технологій, ефективна державна підтримка з метою підвищення конкурентоспроможності продукції; активізація інвестиційних процесів.

3.2. Напрямки підвищення ефективності виробництва зерна.

Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови України, вагомі інноваційні розробки в галузях селекції, насінництва та новітні технології вирощування зернових культур, високий попит на зернову продукцію на внутрішньому та світовому ринках дають підстави збільшити виробництво зерна в державі у до 2017 року до 71–80 млн. т. Наукові установи Національної академії аграрних наук України разом із структурними підрозділами Міністерства аграрної політики та продовольства України розробили Програму «Зерно України–2015», в якій визначено шляхи нарощування виробництва зерна, розкрито технологічні, економічні та нормативно-правові засади вирішення зернової проблеми. Вирішення завдань, визначених програмою, стане важливим етапом реалізації державної політики в реформуванні аграрного сектора економіки України та підвищення ролі нашої держави в забезпеченні світової продовольчої безпеки.

Мета і завдання Програми «Зерно України — 2015» полягає у тому, щоб у наступні роки збільшити валове виробництво зерна та покращити його

якість, підтримати розвиток інших галузей аграрного сектору економіки, сприяти подальшому підвищенню культури землеробства.[41]

Програмою “Зерно України — 2015” передбачено основні напрями розвитку зернового господарства. Зокрема інтенсифікація розвитку зернового господарства та збільшення обсягів виробництва зерна досягається завдяки таким основним чинникам, як підвищення урожайності шляхом удосконалення землекористування, дотримання сівозмін, обробітку ґрунту, внесення мінеральних добрив і проведення хімічної меліорації земель, захисту рослин, розвитку селекції і насінництва, підвищення якості зерна, науково-методичне забезпечення, розвиток ринку зерна.

Україна має повернути втрачені позиції обсягів виробництва зерна шляхом інтенсивного ведення галузі зерновиробництва, оснащення господарств технікою, впровадження сучасних сортів і гібридів, поліпшення насінницької справи, освоєння ресурсощадних технологій, більш раціонального використання біокліматичного потенціалу і зональних природно-кліматичних умов, стосовно вирощування окремих зернових культур.

Удосконалення землекористування

Необхідне проведення оптимізації агроландшафтів, зниження недопустимої розораності ґрунтів з тим, щоб вилучені землі використати більш раціонально, створити на них луки та пасовища, а найбільш — заліснити.

Виходячи з науково обґрунтованих розрахунків, економічної, господарської та екологічної доцільності, необхідно зменшити обсяги ріллі на 8,0–8,5 млн. га, що дасть можливість інтенсивніше використовувати продуктивніші землі.

Структура посівів

Посівні площі зернових культур мають становити близько 16 млн. га, у тому числі озимої пшениці — не менше 6,0 млн. га, озимого ячменю — 1,2 млн. га, озимого жита — 0,3 млн. га, кукурудзи — 4,0 млн. га, ярого ячменю — 2,2 млн. га. Площі посіву проса і сорго — 0,5 млн. га, гречки — 0,3 млн. га.

В польових сівозмінах зернові культури повинні займати в господарствах: степової зони 55–60% ріллі, лісостепової — 50–55 і поліської зони — 40–45 відсотків. В степовій зоні буде надаватись пріоритет озимим пшениці і ячменю, сорго, в лісостеповій, крім того, ярому ячменю і зернобобовим культурам, а на Поліссі — озимому житу, тритикале, ярим зерновим колосовим і круп'яним культурам. В усіх зонах доцільно розширити такі високопродуктивні зернові культури, як озиме та яре тритикале.

Виробництво зерна на цих площах за середньої урожайності 43–45 ц/га становитиме у 2015 році близько 71 млн. тонн.

Попередники

Важливим заходом отримання достатніх валових зборів зерна є розміщення зернових культур. Набутий багаторічний досвід свідчить, що за рахунок покращання попередників розміщення зернових культур можливе збільшення виробництва зерна до 9 відсотків.

Традиційними попередниками, особливо для озимих зернових, залишаються:

- чисті, зайняті пари;
- багаторічні та однорічні трави;
- зернобобові культури.

Виходячи з того, що насиченість зерновими культурами становить 55–60% усіх посівів, необхідно більш ретельно виконувати весь комплекс агротехнічних заходів з обробітку ґрунту, удобрення, сівби та їх захисту, що потребує додаткових матеріальних і фінансових витрат.

Обробіток ґрунту

В технології вирощування зернових культур важливе значення має застосування диференційованого обробітку ґрунту з урахуванням біологічних особливостей культур, попередників, їхньої забур'яненості, розповсюдження хвороб і шкідників тощо.

В сучасних умовах під озимі зернові культури після більшості непарових попередників слід надавати перевагу поверхневому обробітку на

глибину 6–8 см або так званій прямій сівбі шляхом застосування комбінованих агрегатів. На незасмічених багаторічними бур'янами площах неглибокий (12–14 см) обробіток доцільно застосовувати і під ярі колосові культури, а в окремих випадках — і під просапні культури.

На забур'янених, особливо багаторічними бур'янами, площах, при значному розповсюдженні хвороб і шкідників під ярі зернові культури доцільно проводити переважно полицеву оранку — під колосові на глибину 15–16 см, під просапні (кукурудзу, соняшник) і чистий пар — на 20–27 см.

Обов'язковим елементом технології обробітку ґрунту, особливо під ярі культури, є система різноглибинних лушень восени, а під озимі — негайне розроблення ґрунту до стану, придатного до сівби. Догляд за паровими площами необхідно здійснювати шляхом різноглибинних культивацій від 10–12 см навесні до 5–6 см перед сівбою. Після літніх опадів проводиться боронування парів зубовими боронами.

Мінеральні добрива

Одержання запланованого урожаю зернових культур можна досягти за умов запровадження чіткої системи удобрення. Успіх інтенсивних технологій вирощування зернових культур базується на максимальній концентрації і високоефективному використанні наявних матеріально-технічних ресурсів. Інтенсивні технології передбачають швидке впровадження досягнень вітчизняного та зарубіжного науково-технічного потенціалу, чіткого дотримання технологічної дисципліни і програмованого вирощування врожаю. При дотриманні цих вимог забезпечується значне збільшення зернового виробництва.

Захист рослин

Фітосанітарний стан посівів зернових культур, і особливо озимої пшениці, залишається складним. В останні роки значно поширився септоріоз листя і колосу, сажкові захворювання, кореневі гнилі, іржаві плямистості та спалахи розмноження шкідників і особливо клопа шкідливої черепашки, злакових мух, підгризаючих совок, хлібного туруна, мишоподібних гризунів.

Практичним досвідом і даними наукових установ встановлено, що втрати врожаю від них можуть досягати понад 30 відсотків.

Для забезпечення одержання сталих урожаїв високої якості передбачається впровадження системи захисту зернових культур, яка базується на раціональному використанні організаційно-господарських, агротехнічних, хімічних, біологічних та інших заходів.

Особливу увагу слід приділяти агротехнічним і організаційно-господарським прийомам, що дасть змогу попередити масове розмноження шкідливих організмів, зменшити використання хімічних засобів та забезпечити більш ефективно їх використання.

Для проведення хімічних заходів потрібно щороку близько 10,8 тис. тонн засобів захисту. Інтегровані технології захисту зернових культур дадуть можливість сільгоспвиробникам зберегти від шкідників, хвороб і бур'янів зерна на суму понад 2,5 млрд. грн.

Як свідчать багаторічні дані Інституту захисту рослин НААН, особливе гостро стоятиме проблема захисту озимини в осінній період на тих посівах, де не повною мірою витримується технологія вирощування. Це перш за все поля з ранніми і надранніми строками сівби та стерньовими попередниками, а також там, де спрощені системи обробітку ґрунту і внесення добрив.

Насінництво

Процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва тісно пов'язаний із використанням у землеробстві новітніх досягнень у галузі селекції і насінництва.

Впровадження нових продуктивніших, стійкіших до несприятливих погодно-кліматичних умов і хвороб сортів, оновлення асортименту насіння високих репродукцій дає змогу збільшити врожайність та виробництво зерна на 20–25 відсотків.

Для забезпечення посіву прогнозованих площ, виконання Програми “Зерно України — 2015” необхідно мати щороку до 4,0 млн. тонн

високоякісного насіння зернових культур, у тому числі озимих 1,8–1,9 млн. тонн та 1,2 млн. тонн ярих зернових. [41]

Сортові рослинні ресурси зернових культур

Вирішальне значення у збільшенні виробництва зерна в Програмі будуть і надалі мати такі зернові культури як пшениця, жито, ячмінь, овес, горох, гречка, просо, кукурудза.

До Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні на 2011 рік внесено 828 сортів, які належать до 17 видів. Серед них 134 сорти озимої м'якої і 12 твердої пшениці, 39 ярої пшениці, 35 тритикале, 104 ячменю, 15 вівса, 46 гороху, 320 кукурудзи, 19 гречки, 18 проса, 17 сорго, 10 рису.

Частка сортів національної селекції становить 72 відсотки, зокрема озимої пшениці — 84, жита — 96, тритикале — 88, пшениці ярої — 87, гороху — 65, кукурудзи — 52, гречки, проса — 100 відсотків.

Залежно від ресурсного забезпечення і рівня агротехніки вирощування рекомендуються для виробників всіх форм власності сорти озимої пшениці за рівнем інтенсивності:

а) високоінтенсивні: Смуглянка, Колумбія, Кірія, Леся, Лада одеська, Ремеслівна, Васирина, Скарбниця, Золотоколоса

б) інтенсивні: Київська 8, Харус, Ніконія, Селянка, Куяльник, Повага, Переяславка, Пошана.

в) пластичні: Перлина Лісостепу, Подолянка, Вікторія одеська, Богдана, Добірна, Либідь, Білосніжка, Харківська 105, Сніжана.

Важливе значення при виборі сортів озимої пшениці і визначенні для них оптимальної зони вирощування відіграють генетично обумовлені високі хлібопекарські характеристики.

Передусім, це сорти, віднесені до категорії сильних (Дріада 1, Кірія, Одеська 162, Повага, Київська 8, Знахідка одеська, Леля, Ніконія, Панна, Селянка, Коломак 3, Ятрань 60, Українка полтавська, Одеська 267, Лада одеська, Пошана, Переяславка, Ремеслівна, Смуглянка, Подолянка) та цінних

(Білоцерківська напівкарликова, Олеся, Українка одеська, Перлина Лісостепу, Веста, Елегія, Миронівська 66, Херсонська безоста, Циганка, Харус) пшениць, які за умови повного ресурсного забезпечення гарантують отримання зерна з високими якісними показниками.

Мають високий потенціал щодо урожайності нові сорти озимого жита — Ірина, Інтенсивне 99, Клич, Матадор, Хасто, Юр'ївець та сорти озимого ячменю — Дністер, Метелиця, Абориген, Достойний, Трудівник, Ковчег, Михайло.

Доцільно розширити площі під новими сортами озимого тритикале — Амфідиплоїд 256, Гарне, Ратне, та ярого тритикале — Жайворонок харківський, Хлібодар харківський, Соловей харківський.

В зоні Степу стабілізуючим фактором зростання урожайності зерна ярого ячменю є сорти з підвищеною стійкістю до посухи (Донецький 14, Донецький 15, Адапт, Південний, Сталкер, Еней) та сорти інтенсивного типу (Аскольд, Вакула, Геліос, Командор, Водограй).

Найбільш стабільні щодо пивоварних властивостей зерна є сорти Оболонь, Гетьман, Корона, Княжий, Носівський 21, Пасадена, Скарлет, Чарівний, Бадьорий, Командор, Геліос, Казковий.

Оптимальне співвідношення цих груп сортів у структурі посівів ярого ячменю забезпечує оптимальний вихід продукції при мінімальних затратах.

Вирощування гороху не тільки вирішує проблему рослинницького білка, а й сприяє підвищенню родючості ґрунту. При цьому основна увага повинна приділятися використанню сучасних інтенсивних, різних за групами стиглості 3–4 сортів неосипаючого типу, придатних до механізованого збирання, з рівнем урожайності 4–6 т/га. За рахунок їх використання можна отримати понад 40% приросту врожаю. Це сорти Комбайновий 1, Луганський, Мадонна, Харді, Ефектний, Камертон, Модус.[41]

Із круп'яних зернових культур заслуговують на увагу нові сорти гречки Антарія, Роксолана, Степова, Українка; проса — Веселоподолянське 16,

Золотисте, Київське 96, Слобожанське, Омріяне, які поряд з високою врожайністю мають добрі технологічні та кулінарні якості.

В останні роки до Державного реєстру сортів рослин, придатних до поширення, включені сорти вівса, призначені для дитячого харчування — Ранньостиглий, Абель, Славутич, Райдужний, Деснянський.

Значно покращені сортові ресурси ярої пшениці. Нові сорти із врожайністю 4–5 т/га можуть значно наростити виробництво зерна цієї надзвичайно цінної культури. За своїми характеристиками круп та макаронів (сорти твердої пшениці — Букурія, Дарина, Ізольда, Чадо, Харківська 27) до сортів з високими якісними показниками, здатних забезпечувати виробництво борошна найвищих гатунків — сорти Вітка, Колективна 3, Печерянка, Скороспілка 99, Трізо, Харківська 28, Елегія миронівська, Краса Полісся.

Кукурудза і надалі лишатиметься однією з найважливіших зернових культур. У підвищенні врожайності зерна цієї культури велике значення має впровадження у виробництво нових високоврожайних гібридів різних груп стиглості.

Сучасне покоління гібридів кукурудзи відрізняється підвищеною холодостійкістю у весняний період, швидким стартовим ростом і потребує більш ранніх строків сівби, що в свою чергу забезпечує оптимізацію вегетаційного періоду та гарантоване дозрівання зерна в рекомендованих ґрунтово-кліматичних зонах.

Ранньостиглі гібриди — Дніпровський 181 СВ, Діана 180 СВ, Гардемарин 185 СВ, Сурський 197 МВ.

Середньоранні гібриди — Кадр 267 МВ, Оржиця 237 МВ, Яровець 243 МВ, Любава 279 МВ, Білозірський 295 МВ.

Середньостиглі гібриди — Дар 345 МВ, Моніка 350 МВ, Солонянський 298 МВ, Збруч, Запорізький 33 МВ.

Середньопізні гібриди — Кадр 443 СВ, Дніпровський 453 СВ, Бистриця 400 МВ, Кодацький 443 МВ.

У кожній області, районі слід посилити роботу із своєчасного проведення сортозаміни та сортопоновлення.

Для вибору конкретних сортів, гібридів певної культури необхідно максимально використати досягнення територіально розміщених науково-дослідних установ, обласних державних центрів експертизи сортів рослин та сортодослідних станцій.

Своєчасна заміна старих сортів зернових, зернобобових, круп'яних та кукурудзи на нові додатково дасть можливість виробникам України отримувати щороку 2,5–3,0 млн. т зерна.

Підвищення якості зерна

Одним з основних напрямів, завдяки якому реально підвищиться стан господарської діяльності зернозаготівельних господарств, є впровадження заходів, що сприяють підвищенню якості зерна. Це можливо за умови дотримання новітніх технологій вирощування зернових культур. Нарощування обсягів виробництва зерна та підвищення його якості нерозривно пов'язане з впровадженням організаційних заходів, спрямованих на підвищення технічного рівня зерновиробництва та забезпечення сучасними приладами і методами визначення якісних показників зерна, підвищення вимог до збереження хлібопродуктів на хлібоприймальних та зернопереробних підприємствах, а також на вдосконалення чинної нормативно-технічної документації.

У зв'язку з цим будуть проведені такі заходи:

- запровадження ліцензування діяльності щодо приймання, зберігання, переробки та реалізації зерна та продуктів його переробки;
- внесення змін і доповнень до чинних стандартів з метою їх удосконалення та адаптації державних стандартів України на основні сільськогосподарські культури до стандартів Європейського Союзу.

Найближчим часом будуть визначені кілька міжрегіональних лабораторій з арбітражного визначення якості зерна.

Сертифікація складів

Актуальним напрямом роботи є забезпечення проведення сертифікації зернових складів на відповідність послуг із зберігання зерна. Уряд поставив завдання провести сертифікацію в максимально короткі терміни, по можливості, до початку масового збирання врожаю.

Розроблено і затверджено Технічний регламент зернового складу, яким встановлено вимоги до зернового складу, регламентовано послуги, які можуть надаватися, перелік складських документів та порядок їхнього обігу, вимоги до проведення зачистки зерносквоищ та порядок проведення сертифікації зернових складів.

Матеріально-технічне забезпечення

Для виробництва запланованого валового збору зерна в сільськогосподарських підприємствах налічується 182,6 тис. тракторів, при технологічній потребі більш як 400,0 тис., 44,3 тис. зернозбиральних комбайнів при технологічній потребі 75,0–80,0 тис. од., 90,0 тис. плугів при технологічній потребі 151,0 тис. од., 124,0 тис. культиваторів при технологічній потребі 210,0 тис. од., 68,5 тис. зернових сівалок при технологічній потребі 102,5 тис. од., 25 тис. зерноочисних машин при технологічній потребі 50,8 тис. од. та інші технічні засоби, що становить менше половини технологічної потреби. До того ж із зазначеної техніки понад 80% відпрацювала амортизаційні строки, через що значно зростають обсяги ремонтних робіт та потреба в новій техніці.

Виконання механізованих польових робіт в агротехнічні строки буде забезпечуватись за рахунок відновлення наявної техніки, закупівлі нової та ефективного її використання.

Відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового розвитку» придбання сільськогосподарської техніки в наступних роках передбачається за рахунок:

- часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва;
- державного лізингового фонду;

- довгострокових кредитів,
- кредитів комерційних банків;
- власні кошти.

Розвиток ринку зерна

Аграрна політика щодо створення умов для ефективного функціонування зернового ринку концентруватиметься на таких основних напрямках:

- створення системи моніторингу та прогнозування ринку, пошук перспективних ринків та просування зерна на зовнішні ринки;
- стимулювання ринкового попиту та пропозиції на зерно;
- формування і функціонування інфраструктури ринку, системні та програмні підходи до розвитку ринку;
- захист інтересів вітчизняних товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;
- науково-технічне та інформаційне забезпечення розвитку ринку;
- формування необхідної законодавчої та нормативно-правової бази;
- захист економічної конкуренції;
- забезпечення прозорості ринку.

Для реального просування в напрямі формування національного ринку зерна найближчим часом буде:

- забезпечено розробку необхідних нормативно-правових документів та гармонізацію торгового законодавства до вимог Світової організації торгівлі;
- послідовно проводиться робота із створення сучасної інфраструктури зернового ринку за активної державної підтримки, включаючи інформаційну систему, товарні біржі й оптові ринки, сільськогосподарські заготівельно-збутові та обслуговуючі кооперативи, агроторгові доми, системи страхування торгових операцій і інші інститути ринку;
- створена система ф'ючерсної торгівлі товарними деривативами та відповідна розрахунково-клірингова банківська установа.

Економічний механізм аграрної політики з розвитку ринку зерна буде спрямований на узгодження цінової, бюджетної, податкової, кредитної політики, розвиток страхування в АПК.

Регулювання цінових відносин на ринку здійснюватиметься за такими напрямками:

- координація та здійснення цінової політики в АПК;
- узгодження цінової політики на загальнонаціональному та світових ринках.

Поступово має сформуватися система цін, що поєднує в собі вільні договірні ціни і ціни регулювання, конкретні форми яких будуть визначені державою та учасниками зернового ринку залежно від ситуації.

З метою формування цінової політики і механізму цінового регулювання буде організовано регулярний обмін ціною інформацією шляхом створення системи цінового моніторингу і поширення інформації про рівень цін, попиту та пропозиції зерна. Буде забезпечено нормативно-правове регулювання ціноутворення в АПК та фінансову підтримку аграрного ринку. Широко використовуватиметься біржова торгівля як основний індикатор цін. Водночас продовжуватиметься робота з гармонізації цінової політики з загальносвітовим зерновим ринком.

Одним із важливих напрямків підтримки експорту є розбудова систем річкових та морських припортових елеваторів.

Буде запроваджена нова схема логістики, що передбачає визначення двох зон: експортна — це регіони, наближені до портових елеваторів; і зона внутрішнього споживання — у цих регіонах доцільніше споживати зерно для тваринництва й переробки.

У зоні внутрішнього споживання буде реконструйовано або побудовано лінійні елеватори потужністю близько 10 млн. т, а у експортній зоні будуть побудовані портові елеватори потужністю 9 млн. т [41].

Фінансова підтримка

Політика фінансової підтримки нарощування зерновиробництва здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства України за такими основними напрямками:

- збільшення обсягів фінансування державних цільових програм;
- запровадження нових механізмів кредитування;
- посилення ролі Аграрного фонду у фінансуванні виробництва через механізми заготівлі майбутнього урожаю (строкові контракти);
- стимулювання залучення коштів на вітчизняних та закордонних (ІРО) фондових ринках;
- стимулювання приватних інвестицій (акціонування);
- податкове стимулювання;
- розвиток агрострахування.

Збільшення обсягів фінансування з державного бюджету передбачено Законом України “Про підтримку розвитку сільського господарства” та Постановою Верховної Ради України від 11 травня 2004 р. № 1698-IV, де 2015 рік визначено періодом пріоритетної державної підтримки агропромислового комплексу та соціальної сфери села. Дотримання чинного законодавства передбачає, що загальні обсяги фінансування державних цільових програм розвитку агропромислового виробництва повинні становити не менше 10% від видатків Державного бюджету України.

Для забезпечення належного доступу сільськогосподарських товаровиробників до ринку фінансових ресурсів передбачається створення Державного земельного фонду, функціонування якого забезпечить впровадження іпотечного кредитування в аграрному секторі економіки.

Державний земельний іпотечно-інвестиційний банк (ДЗІІБ) здійснюватиме кредитування сільгоспвиробників під заставу їхніх земельних

ділянок за умови рефінансування Національним банком Державного земельного (іпотечного) банку під облікову ставку НБУ (7,5%) та ставки банку у розмірі 1,5%, кредитування аграріїв за середньо- та довгостроковими

кредитами може становити не більше 9% річних, навіть без щорічного виділення коштів державного бюджету для здешевлення залучених кредитів.

ПРІОРИТЕТНА СИСТЕМА КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬГОСПТОВАРОВИРОБНИКІВ

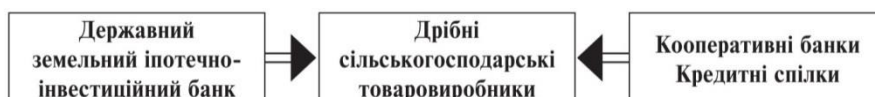
- Створення спеціалізованого земельного банку:

- Запровадження нової системи кредитування за ставкою 10%:

- Поєднання мікрокредитування дрібних сільськогосподарських виробників із державною системою кредитування через забезпечення розвитку кредитної кооперації

Рис. 3.1. Пріоритетна система кредитування сільгосптоваровиробників [41].

Таблиця 3.6.

Мінімальні розміри фінансової підтримки виробництва зерна із державного бюджету (млрд. грн.)

	Обсяг фінансування, всього	За роками				
		2011	2012	2013	2014	2015
На виробництво зерна	8,63	1,58	1,65	1,72	1,80	1,88

Таблиця 3.7.

Прогноз фінансування Аграрного фонду (млрд. грн.)

№ п/п	Джерело	Рік				
		2011	2012	2013	2014	2015
1	Спец. фонд	2,2	3,0	4,0	5,0	6,0
2	Облігації ВДП	5,0	9,0	10,0	10,0	10,0
3	Загальн. фонд	0,8	1,0	1,0	1,5	2,0
Разом		8,0	13,0	15,0	16,5	18,0

Посилення ролі Аграрного фонду у фінансовій підтримці зерно-виробництва (через укладання строкових контрактів на поставку майбутнього урожаю) передбачає його фінансування з державного спеціального фонду, загального фонду та доходів від розміщення облігацій внутрішньої державної позички.

Для виконання зазначених функцій та більш ефективного впливу на цінову ситуацію на ринку в умовах прогнозованої нестабільності світових цін на сільськогосподарську продукцію і, перш за все на зерно, фінансування Аграрного фонду необхідно збільшувати до 13,0 млрд. грн., в 2012 р. з яких 3,0 млрд. грн. — за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету (надходження від реалізації об'єктів державного цінового регулювання) та 1,0 млрд. грн. — за рахунок коштів загального фонду, а 9 млрд. грн. — за рахунок ОВДП. Відповідно до 2015 р. фінансування Аграрного фонду потрібно довести до 18 млрд. грн.

Оптимізація структури фінансового забезпечення програм розвитку зерновиробництва передбачає посилення залучення ресурсів на міжнародних фондових ринках IPO (IPO — публічне розміщення акцій на спеціалізованих фондових майданчиках). IPO в найближчій перспективі повинно стати ефективним інструментом залучення фінансових ресурсів для великотоварних аграрних формувань, зокрема агрохолдингів. Використання IPO (публічного розміщення акцій) може забезпечити аграрним компаніям доступ до серйозних за розмірами капіталів міжнародних інвесторів.

Незважаючи на суттєву складність процедури IPO та її значну вартість (порівняно з іншими джерелами залучення капіталу) крупні вітчизняні аграрні компанії вже здійснюють такі операції. При цьому успішні результати розміщень акцій українських аграрних компаній на фондовому ринку є показником інвестиційної привабливості вітчизняного АПК.

До 2015 р. планується збільшення обсягів залучення капіталу в аграрний сектор через IPO (до позначки у 1,5 млрд. дол. США) та забезпечення рівня частки цього джерела у загальній структурі залучених ресурсів не менше 10%.

Для досягнення цієї мети державою здійснюється сприяння виходу підприємств на міжнародні фондові майданчики.

Акціонування та інвестування передбачає стимулювання вкладення коштів у статутні капітали аграрних підприємств, розвиток інвестиційних проектів (у першу чергу інноваційної спрямованості).

Такий напрям залучення капіталу в минулі роки не став пріоритетним, причиною чого є недостатня визначеність та непослідовність у проведенні аграрної політики.

Джерелами інвестиційних ресурсів для розвитку галузі в період 2012–2015 рр. мають стати:

- фінансові ресурси переробних підприємств, що залучатимуться в рамках корпоративних механізмів (об'єднання аграрного виробництва та переробки сільгосппродукції);
- фінансові ресурси промислових підприємств, які диверсифікують свою діяльність (об'єднання аграрного та промислового капіталів);
- іноземні інвестиції — цей напрям набуває особливої актуальності в світлі впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення.

Передбачається, що розвиток цього напрямку забезпечуватиме не менше чверті загального обсягу залучених ресурсів в аграрний сектор економіки.

Податкове стимулювання. Верховна Рада України 21 квітня 2011 року прийняла за основу зміни до Податкового кодексу України, згідно з якими вводиться мито на експорт зерна до 2012 року (9–14%). Документом передбачається до 1 січня 2012 року встановити ставки вивізного (експортного) мита на пшеницю, ячмінь, кукурудзу. А саме: пшеницю і суміш пшениці та жита (меслин), полбу — 9%, але не менше 17 євро за 1 т; ячмінь — 14%, але не менше 23 євро за 1 т; кукурудзу — 12%, але не менше 20 євро за 1 т.

За наявної світової тенденції підвищення цін на зерно такі дії Уряду є виправданими та не повинні істотно вплинути на внутрішнє ціноутворення.

Однак на перспективу основними факторами державної підтримки вітчизняного ринку мають бути пільгове оподаткування експорту продуктів переробки зерна та підприємств з переробки зерна на біоетанол.

Відповідно буде ініційоване внесення змін до Податкового Кодексу України в частині:

- збереження спеціальних режимів оподаткування;
- запровадження щорічних змін щодо справляння ПДВ і експортного мита залежно від зміни цінової кон'юнктури на світовому ринку зерна.
- відміни податку на прибуток для підприємств, що переробляють зерно на біоетанол.

Розвиток агрострахування. З метою прискорення розвитку агрострахування розроблено проект Концепції розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні, який передбачатиме:

- встановлення добровільного страхування сільгосппродукції за державної підтримки;
- щорічне встановлення у державному бюджеті видатків для здешевлення вартості страхових платежів за страхуванням сільгосппродукції;
- законодавче впровадження обов'язковості страхування сільгосппродукції, у разі якщо здійснення тих чи інших правовідносин на аграрному ринку передбачає використання бюджетних коштів, та участь у цих правовідносинах сільгоспвиробників;
- визначення приватних страхових компаній повноправними страховиками зі страхування сільгосппродукції за державної підтримки;
- встановлення механізму відбору страхових компаній для участі у страхуванні сільгосппродукції за державною підтримкою;
- створення Державної аграрної страхової компанії, яка буде виконувати функції адміністратора системи та забезпечить координування, пов'язане зі страхуванням сільгосппродукції за державної підтримки;
- дієвий контроль держави за ефективним використанням коштів державного бюджету.

3.3. Шляхи підвищення конкурентоспроможності виробництва зерна.

В аграрному секторі економіки первинне значення належить підвищенню конкурентоспроможності продукції вітчизняного зернового виробництва, яке є основним джерелом доходів більшості сільсько-господарських підприємств і відіграє істотну роль у формуванні державного бюджету.

Конкурентні переваги такого товару, як зерно, можна охарактеризувати рівнем переваги низки параметрів: економічні, консументні, нормативні, екологічні, маркетингові (рис.3.2).[1,с.49]

Рис. 3.2. Параметри конкурентоспроможності

Для формування конкурентоспроможності зернових підприємств важливий вплив мають внутрішні та зовнішні чинники. З одного боку, ефективна організація виробництва, система управління, фінансове

забезпечення, виробничий потенціал, з іншого - державна підтримка товаровиробника, інфляційні процеси.

До основних чинників, які визначають конкурентоспроможність зерна на ринку, відносять його якість та вартість. Український ринок зерна є конкурентним ринком і характеризується великою кількістю учасників ринкових відносин. Тому товаровиробники зерна змушені приділяти велику увагу якості продукції.

Важливим напрямом підвищення конкурентоспроможності і ефективності зернового виробництва є подальша його інтенсифікація на основі інноваційної діяльності. У свою чергу, інноваційна діяльність є засобом досягнення інтенсифікації виробництва, підвищення ефективності виробництва та зростання рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

Для підвищення конкурентоспроможності зернового комплексу України на світовому ринку необхідно здійснювати низку заходів, які б сприяли розвитку даного виробництва. Насамперед суттєва державна підтримка виробника зерна; регулювання розвитку виробничої та ринкової інфраструктури; економіко-правове забезпечення зовнішньополітичної діяльності та зовнішньополітичне регулювання позиції зерна на світовому ринку. При цьому стратегія управління передбачає поступове зменшення державного впливу на процеси. Створення необхідних умов для ефективного виробництва, становить фундамент конкурентоспроможності зернових на світовому товарному ринку, забезпечує його ключові параметри: якість і ціну, а також регулює термін реалізації на відповідному ринковому сегменті та можливості просування зазначеного товару на інші сегменти світового ринку [1]. Важливість підвищення ефективності процесу виробництва актуалізується і тим фактором, що він забезпечує наявність значних партій товару, створює державний резерв, на основі якого реалізуються ринкові компоненти впливу держави на світовий ринок. Таким чином, державне регулювання конкурентоспроможністю зернового сектора України на світовому ринку повинно спрямовуватися на створення необхідних умов демократичного

розвитку економіко правової, зовнішньополітичної та інфраструктурної бази ринку зернових. Разом з тим необхідно враховувати, що якщо конкуренція недостатньо сильна і мета, яку ставлять перед собою підприємства, не підкріплюється істотними інвестиціями, то вимогливість покупців не призведе до появи поліпшеної продукції.

Не менш важливим є посилення ролі держави щодо створення необхідних умов для ефективного виробництва, які становлять фундамент конкурентоспроможності зернових на ринку; забезпечують його ключові параметри: якість і ціну, а також регулюють термін реалізації на відповідному ринковому сегменті та можливості просування зазначеного товару на інші сегменти ринку. Головною метою державної фінансової підтримки є стимулювання ефективності та підвищення конкурентоздатності сільськогосподарського виробництва, аграрного підприємництва та розвиток соціального стану села [1]. Державна підтримка сільського господарства в Україні охоплює бюджетне фінансування програм і заходів, які спрямовуються на розвиток галузі, пільговий режим оподаткування, часткову компенсацію процентних ставок за користування кредитами комерційних банків, компенсацію лізингових платежів, списання безнадійної заборгованості перед бюджетом тощо. Бюджетні кошти необхідні для підтримки процесу розширеного відтворення в сільському господарстві, а також для стримування інфляційних процесів і захисту інтересів споживачів сільськогосподарської продукції.

Отже, для забезпечення підвищення якісних характеристик зерна та його конкурентоспроможності існує багато шляхів - напрямів роботи сільськогосподарських підприємств: удосконалення системи техніко-технологічних та агротехнічних заходів з виробництва зерна та його збуту; впровадження у виробництво нових енергозберігаючих технологій вирощування, транспортування, зберігання, переробки та реалізації зерна; здійснення належного контролю за якістю продукції на всіх етапах її виробництва та збуту; впровадження у виробництво нових високоврожайних

сортів і гібридів зернових культур; запровадження нових технологічних проектів, які базуються на сучасних досягненнях аграрної науки; інтенсифікація виробництва за рахунок використання сучасних технологій; відтворення, підвищення та охорона родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення; розвиток інфраструктури аграрного ринку. Реалізація цих напрямів дасть можливість суттєво посилити стійкість і конкурентоспроможність підприємств зернового підкомплексу, експертний потенціал галузі та надійність продовольчої безпеки.

Вдосконалення та подальше підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва в Україні визначає низка об'єктивних чинників, які регулюють ринок зерна: нестабільність цін і доходів у зерновиробництві, конкурентне середовище в сільському господарстві, нестабільність розвитку, істотне коливання урожайності, валових зборів і державних ресурсів зерна за роками, а також низька привабливість інвестування аграрного виробництва, ризикованість, різноманітність природно-кліматичних умов, потреби екологізації сільського господарства, проведення наукових досліджень, особливості формування сільської інфраструктури та необхідність державного протекціонізму на зовнішніх та внутрішніх ринках тощо.

Одним із факторів, що впливають на систему економічних відносин і сприяють стабілізації зернового виробництва та його подальшому ефективному й конкурентоспроможному розвитку, є інтеграція сільськогосподарських підприємств з підприємствами переробки і торгівлі зернопродуктами. Інтеграція обумовлена тими ж причинами, що і кооперація, тобто посиленням спеціалізації, розширенням виробництва, необхідністю узгодження дій у всій системі зерновиробництва. Одним із основних напрямів є впровадження заходів, які сприяють підвищенню якості зерна. А саме впровадження налагодження діяльності щодо прийому, зберігання, переробки, реалізації зерна та продуктів його переробки, внесення змін і доповнень до чинних стандартів з метою їх удосконалення та адаптації державних стандартів України на основні сільгоспкультури до стандартів ЄС.

Удосконалення державного регулювання галузі зерновиробництва пов'язане насамперед із залученням у зерновий сектор України національних та іноземних інвестицій, шляхом: створення стабільних і прозорих умов господарювання; удосконалення та приведення у відповідність до вимог Світової організації торгівлі та потреб ринку законодавства України. Зокрема, важливе значення для структури зерновиробництва мають постійна підтримка дієздатного стану ринкового механізму в цій галузі, пом'якшення несприятливих соціально-економічних наслідків його функціонування для виробників зерна в умовах мінливої ринкової кон'юнктури.

Враховуючи все вищезазначене, можна виокремити такі заходи підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва:

- стимулювання національного виробництва високоякісних культур;
- цінова підтримка зерновиробників;
- спрямування товарних потоків зерна з непрозорих ринків збуту до більш організованих;
- вдосконалення діючих стандартів якості зерна з використанням досвіду зарубіжних країн;
- посилення державного контролю за експортно- імпорними операціями;
- розробка і створення більш екологічно чистої продукції та технологій виробництва [1].

Також невід'ємне використання таких шляхів підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва, як: підвищення урожайності зернових культур; вдосконалення землекористування та структури посівів, заходи покращення обробітку ґрунту та внесення до них мінеральних добрив; оснащення господарств технікою та освоєння нових ресурсозберігаючих технологій; впровадження нових сучасних сортів і гібридів тощо.

В умовах обмеження доступності фінансово-кредитних ресурсів для виробників зерна, зниження його виробничої собівартості та підвищення урожайності набувають першочергових завдань. За останній рік вартість

сільськогосподарської техніки, сировини і матеріалів, що використовуються для вирощування зернової групи суттєво зросли.

За 2012-2013 рр. в сільськогосподарських підприємствах урожайність основних зернових культур - пшениці та кукурудзи - має велику амплітуду коливання, що негативно позначається на валових зборах. В Україні на протязі 2012-2013 рр. спостерігається суттєве скорочення рівня продуктивності зернових культур, що пов'язано, в першу чергу, з несприятливим ґрунтово-кліматичними умовами. Основними проблемами, на нашу думку, що стримують зростання урожайності зернових культур є наступні:

- зношена матеріально-технічна база господарств. По деяким видам основних засобів знос сягає 75-90%. Щорічні втрати від несвоєчасного збирання урожаю та неякісної роботи застарілої техніки сягають до 10%;

- використання традиційних технологій вирощування зернових культур з великою кількістю технологічних операцій;

- обмежений доступ до кредитно-фінансових ресурсів через їх дорожнечу. Відсоткові ставки коливаються на рівні 30-40%;

- високий рівень інфляції в економіці країни. У 2014 р. рівень інфляції склав 24,9%;

- відсутність регулювання НБУ курсу грошової національної одиниці;

- нестача оборотних засобів для ведення операційної діяльності.

Внесення мінеральних добрив, засобів захисту рослин на рівні 40-60% потреби.

Скорочення кількості технологічних операцій через економію на ПММ;

- монополізація посередницькими структурами основних збутових каналів зерна. Найбільші зернотрейдери, серед яких Нібулон, Альфред С. Топфер Інтернешенал, Серна, Луї Дрейфус Україна, ДПЗКУ, Кернел, Райз, Бунге, Каргілл, Агротрейд та інші, які експортують до 70-80% зернових культур;

- диспаритет цін на зерно та промислові вироби та продукцію (техніку, мінеральні добрива, засоби захисту рослин тощо);

- скорочення бюджетних дотацій на підтримку виробників зерна;

- переважно сировинне спрямування більшості виробників;

-нестача сховищ для зберігання зерна тощо.

В цілому усі проблеми можна об'єднати у наступні блоки: виробничий, технологічний, фінансовий, обслуговуючий (табл. 3). [26]

Найбільший вплив на розвиток зернового господарства справляють фінансовий та обслуговуючий блоки, оскільки виступають у якості зовнішніх факторів. Нестача грошових засобів не дає можливості не тільки перейти на технологію No-till, але й оновити й оптимізувати склад машинно-тракторного парку.

За словами німецького вченого професора К. Кельнера, існує кілька причин, чому аграрним виробникам у всьому світі слід переходити від традиційного сільського господарства до ресурсозберігаючого. Це руйнування ґрунтів внаслідок ерозії та накопичення солей, руйнування гумусного шару ґрунту і зниження біологічного різноманіття ґрунтів внаслідок інтенсивної обробки, а також зростання викидів вуглекислого газу.

Ресурсозберігаючі методи обробки ґрунту мають багато переваг, зокрема економія (палива, людської і машинної праці) і зменшення шкоди для навколишнього середовища. У той же час аграрним виробникам варто враховувати, що перехід від традиційної оранки може бути непростим, а обладнання коштує дорого. Крім того, підвищуються витрати на гербіциди, а врожайність в перший час може знизитися. За словами фахівців компанії «Українські Аграрні Інвестиції», теоретичними перевагами mini-till є:

- підвищення прибутковості;
- зниження витрат на дизельне паливо;
- збереження вологості;
- збереження гумусу;
- запобігання ерозії;
- скорочення капітальних витрат і витрат на оплату праці;
- збереження структури ґрунту через обробку на різних глибинах;
- уникнути формування будь-яких борозен;
- розширення можливостей послідовного посіву різних культур .

Таблиця 3.8.

Проблеми, що стримують розвиток виробництва зерна

		БЛОКИ			
		Виробничий	Технологічний	Фінансовий	Обслуговуючий
ПРОБЛЕМИ	Зношена матеріально-технічна база	Застосування традиційних технологій	Нестача оборотних коштів	Нестача сховищ для зберігання зерна	
	Сировинне спрямування виробників	Незначна частка ресурсозберігаючих технологій	Високий рівень інфляції	Монополізація посередницькими структурами основних збутових каналів зерна	
	Відсутність переробних потужностей		Скорочення бюджетних дотацій	Диктат цін переробних підприємств	
			Диспаритет цін на зерно та промислові вироби та продукцію	Дорожнеча послуг машинно-технологічних станцій	
			Відсутність регулювання НБУ курсу грошової національної одиниці		
			Обмежений доступ до кредитно-фінансових ресурсів		

Науковими установами розроблено і запроваджено у виробництво сучасні конкурентоспроможні інтенсивні технології вирощування зернових культур з урожайністю зерна озимої пшениці 80-100 ц/га, ярого ячменю - 60-70 ц/га, гороху - 45-50 ц/га, кукурудзи - 100-140 ц/га. У цих технологіях поряд із застосуванням традиційних добрив буде використовуватись побічна продукція попередників як органічних добрив, а також сидеральні добрива. При обробі ґрунту будуть використовуватись наукові розробки з мінімізації,

вологозбереження, суміщення операцій шляхом застосування комбінованих агрегатів, а також технології прямої сівби [26].

За різними підрахунками аграрний сектор економіки, станом на 2013 р., потребує до 250 млрд. грн. інвестицій (кредитів), з яких на щорічну потребу в оборотних засобах припадає біля 7-8 млрд. грн., решта - на оновлення основних засобів. Якщо ж враховувати поточні реалії (рівень інфляції та плаваючий курс національної грошової одиниці), то дана цифра зросте як мінімум удвічі - до 500 млрд. грн.

Українські аграрії отримують субсидій в середньому 25 Євро/га. Для порівняння: в сусідніх Румунії та Болгарії - 191 і 320 Євро/га відповідно, а в Греції цей показник взагалі сягає 709 Євро/га. Останні 5 років головними пільгами для українських аграріїв були дотації з ПДВ. Розмір бюджетних субсидій постійно скорочувався .

Конкурентоспроможність підприємств зернового сектору проявляється у доступі до кредитно-фінансових ресурсів, застосуванні інноваційних зразків техніки, впровадженні ресурсозберігаючих технологій вирощування культур, розвиненій логістиці, наявності власних елеваторних потужностей, наявністю підрозділів, які займаються експортом як власного, так і придбаного зерна (табл. 4) [26].

Як бачимо, зернова група приносить найбільший обсяг виручки від експорту - 6300,5 млн. грн., зокрема на кукурудзу припадає 60,8% доходу зернових. Необхідно відзначити, що продукція переробки (соняшникова олія) займає вагому позицію в експорті - 3281,3 млн. грн. Експорт насіння соняшнику майже припинився і сягає незначної відмітки - 0,6% обсягу виробництва, оскільки майже увесь урожай перероблюються на маслоекстракційних заводах України. Останній приклад наочно показує приховані потенційні можливості виробників, що дасть змогу наростити рівень доходу від збуту готової продукції та залишити додаткову вартість у їх розпорядженні.

Таблиця 3.9.

Порівняння конкурентоспроможності зерна та іншої продукції в Україні у 2013 році.

Види продукції	Виробництво, тис т	Експорт, тис т	Частка експорту, %	Дохід від експорту, млн. дол.
Пшениця	22279,3	7762,3	34,8	1891,5
Ячмінь	7561,6	2339,5	30,9	575,7
Кукурудза на зерно	30949,6	16729,3	54,1	3833,3
Разом по групі зернових культур	60790,5	26831,1	44,1	6300,5
Соняшникова олія	3856,2	3209,4	83,2	3281,3
Ріпак	2353,0	2346,7	99,7	1197,2
Соя	2774,3	1492,5	53,8	742,3
Соняшник	11037,4	70,2	0,6	49,0

У 2013 р. виробництво зернових культур залишається найбільш інвестиційно-привабливим напрямком, зважаючи на наступні фактори:

- високий рівень рентабельності, в середньому більше 25%, залежно від культури, погодних умов та ефективності господарств;
- порівняно невисокий рівень інвестицій, в середньому 1-2 тис дол. на гектар, що дозволяє досягти середнього строку окупності протягом 2-4 років;
- наявність потенціалу подальшої консолідації галузі. Сьогодні, великі холдинги контролюють близько 20% всіх орних земель в Україні;
- більш низький рівень волатильності ринкових цін у порівнянні з іншими напрямками сільськогосподарського сектора за рахунок стабільного попиту з боку експортерів [26].

Потужними операторами зернового ринку виступають агрохолдинги. Згідно з дослідженням «Найбільші агрохолдинги України 2014», проведеним агенцією AgriSurvey, урожайність зернових культур в агрохолдингах у 2013 році була вища на 48%, ніж середній показник по Україні. У розрізі культур урожайність пшениці в агрохолдингах склала 41,8 ц/га, кукурудзи - 78,2 ц/га та

ячменю - 30,6 ц/га відповідно на 23%, 22% та 31% вище за середні показники по цих культурах.

Сировинний характер сільськогосподарського сектора не здатний підняти економіку країни, так як виробництво та експорт сировини мають низьку додану вартість. До того ж, концентрація виключно на виробництві сировини уповільнює впровадження інноваційних методів та технологій у сфері сільського господарства, перешкоджає рівномірному розвитку його різних галузей. Для того щоб змінити дану тенденцію, українським аграріям, як великим агрохолдингам, так і фермерським господарствам, необхідно переходити до переробки сировини та випуску готової продукції.

При цьому невеликі обсяги виробництва і обмежений бюджет не є перешкодами. Готову продукцію можна реалізовувати на локальному ринку, витримуючи конкуренцію з великими брендами і оптовими постачальниками за рахунок співвідношення ціна/якість.

- Перевагами переробки є не тільки збільшення прибутковості бізнесу:

- Переробка допомагає ефективно використовувати побічні продукти і непродані надлишки сировини.

- Переробка дозволяє продовжити сезон продажів.

Якщо ми говоримо, наприклад, про зернові культури, які довго зберігаються, то ви можете займатися їх переробкою в сезон, коли ціни на зерно низькі. Таким чином, ваш аграрний комплекс буде функціонувати цілий рік.

- Створення власного виробництва забезпечує нові робочі місця і продовження терміну зайнятості співробітників «в не сезон»;

Агрокомпанія, що має власні виробничі потужності, може надавати послуги з переробки іншим компаніям, у яких немає власного виробництва [8].

Готова продукція має набагато більш тривалий термін зберігання, ніж сировину. Відповідно, цілорічні продажі допомагають збалансувати «сезонність» прибутку.

Таким чином, розроблення наукових основ виробництва якісної харчової продукції повинно включати:

- розроблення наукових основ новітніх технологій виробництва харчових продуктів і сировини для задоволення потреб населення у повноцінному і раціональному харчуванні;

- наукове обґрунтування вимог до якості сировини як найважливішої передумови виробництва високоякісної та безпечної продукції;

- розроблення гармонізованих із світовими вимогами технічних регламентів і законодавчих актів регулювання питань виробництва та переробки продовольчої сировини і харчових продуктів;

- розроблення ресурсощадних технологій виробництва високоякісних продуктів харчування для забезпечення досягнення європейського рівня якості вітчизняної продукції.

Метою стратегії розвитку рослинництва, зокрема зерновиробництва, є забезпечення стабільного нарощування виробництва продукції для потреб внутрішнього і зовнішнього ринку та підвищення ефективності галузі [13, с. 12].

Основними стратегічними цілями розвитку рослинництва з урахуванням визначеної мети є [26]:

- Збільшення виробництва продукції рослинництва

- Створення збалансованої кормової бази для тваринництва

- Створення сировинної бази для біоенергетики. Спрямувати на виробництво біоетанолу: кукурудзи - в 2015 р. - 8,0 млн. тонн, у 2020 р. - 10,0 млн. тонн

- Нарощування експорту продукції рослинництва та продуктів її переробки. Збільшення обсягів експорту зерна у 2015 р. - до 29,0 млн. т, у 2020 р. - до 33,5 млн. т.

- Підвищення урожайності сільськогосподарських культур. Збільшення урожайності зернових у 2015 р. до 43,8 ц/га, у 2020 р. - до 49,4 ц/га.

Згідно Програми «Зерно України - 2015» в Україні планується наростити обсягу валового збору зернових культур до 71 млн. т. у 2015 р., і до 80 млн. т у 2017 р. [41].

Основний напрямок роботи з виробництва зерна у кожному регіоні, районі й господарстві, на думку М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, В. Я. Месель-Веселяка, П. Т. Саблука, М. М. Федорова, полягає у використанні таких чинників [41]:

- поглиблення спеціалізації і концентрації виробництва на всіх рівнях його організації;

- оптимізація структури посівів, освоєння науково обґрунтованих сівозмін;

- удосконалення розміщення зернових культур у напрямі поглиблення спеціалізації базових районів кожної області з виробництва зерна;

- оптимізація міжрегіональних потоків зерна і продуктів його переробки в межах потреб у продовольчих та фуражних ресурсах інших регіонів та створення загальнодержавних і експортних ресурсів;

- упровадження ресурсозберігаючих екологоощадних технологій обробітку ґрунту;

- широке запровадження комплексної біологізації захисту рослин;

- використання переваг системи органічного удобрення ґрунтів;

- підвищення окупності застосування мінеральних добрив, фізіологічно активних речовин та пестицидів;

- удосконалення і розвиток системи насінництва в загальному контексті сортового забезпечення посівів;

- упровадження високоефективних конкурентоспроможних технологій вирощування зернових культур.

Важливим фактором росту урожайності і підвищення економічної ефективності виробництва зерна є раціональне розміщення культур у регіонах України.

Структура зерновиробництва саме за територіальним аспектом потребує вирішення трьох завдань:

по-перше, удосконалення розміщення зернових культур за природно-економічними зонами, з урахуванням наявності еродованих, малопродуктивних чи екологічно забруднених земель;

по-друге, впровадження глибшої спеціалізації базових областей щодо виробництва зерна;

по-третє, раціональне розміщення потужностей заготівельно-переробної сфери з метою оптимізації обсягів тривалого зберігання зерна, транспортних витрат тощо [26].

Як свідчать дані літератури, в Україні нараховується 31,6 млн. т. сертифікованих зернових складів, то потрібно інвестувати ще 13,6 млрд. дол. Для виконання програми «Зерно України - 2015» необхідно мати 100 млн. т. елеваторних потужностей, так як 15% складають перехідні запаси. Також необхідно врахувати сертифікованих зернових складів для зберігання олійних культур (15-20 млн. т.) - 4 млрд. дол. Таким чином, інвестиції у розбудову елеваторної інфраструктури складуть 17,6 млрд. дол. [26].

Проведені дослідження дають можливість зробити наступні висновки. Запровадження системи мінімального і нульового обробітку ґрунту зменшить шкідливий вплив на ґрунт, викиди в атмосферне повітря. Перевагами вказаних ресурсозберігаючих технологій є зменшення кількості одиниць наявних машин та механізмів, збільшення, одночасно, частки потужних та надпотужних видів техніки, використання залишків культур (соломи, сіна тощо) у вигляді органічних добрив. Недоліками такої технології є висока вартість різних видів техніки, що завозиться з закордону та підвищення норм витрат, у перші роки, гербіцидів, з поступовим відмовленням від їх застосування.

Найбільш проблемними питаннями, що стримують конкурентоспроможність господарств зернового сектору, є нестача грошових коштів для ведення операційної діяльності, згорання державних і регіональних програм фінансування розвитку сільськогосподарського виробництва, у т.ч.

зернового, високі ставки кредитів банків, монопольне положення посередницьких та переробних підприємств на ринку зерна, що призводить до неповного виконання циклу технологічних операцій, неможливості придбати насіння високих репродукцій (районованих) культур, не виконання норм внесення мінеральних добрив та засобів захисту рослин, низького рівня використання генетичного і біологічного потенціалів культур.

Для забезпечення функціонування та подальшого розвитку зернового комплексу на період до 2015 р. необхідно забезпечити стабільне державне фінансування галузі, яке можливо реалізувати двома способами :

-Запровадження тимчасового збору для створення Фонду підтримки українського села в розмірі 1% обігу всіх товарів, робіт і послуг.

-Спрямування на розвиток агропромислового комплексу фіксованої частки бюджету країни, яка має становити 10%.

-Одним з напрямків підвищення фінансового забезпечення виробників зерна є запровадження механізму заставних та інтервенційних закупок зерна у розмірі 18 млрд. грн. Аграрним фондом України.

Відсутність переробних потужностей у виробників зерна (первинних ланок) та збут за низькими цінами дає можливість розвивати не власну виробничо-переробну базу, а підприємствам посередникам, які займаються не тільки експортом сировини, а й реалізацією готової продукції.

Вирішення наведених проблем надасть можливість не тільки підвищити рівень доходності (прибутковості) вирощування зернових культур, а й змінити структуру збуту з сировинного напрямку на готову продукцію, що підвищить фінансову міцність підприємства, забезпечить можливість цілорічного надходження доходу та залишити додану вартість не у посередників і переробників зерна, а направити їх на розвиток та розширення власної виробничої бази підприємства.

Висновки до розділу III

Стратегічним завданням розвитку зернової галузі Тернопільської області є створення високопродуктивного і конкурентоспроможного зернового господарства. Вирішення цього завдання значною мірою залежить від формування оптимальної структури посівних площ для одержання найвищого економічного ефекту та виробництва високоякісної продукції на основі застосування інноваційних технологій виробництва.

Програмою “Зерно України — 2015” передбачено основні напрями розвитку зернового господарства, зокрема інтенсифікація розвитку зернового господарства та збільшення обсягів виробництва зерна. Це досягається завдяки таким основним чинникам, як : підвищення урожайності шляхом удосконалення землекористування, дотримання сівозмін, обробітку ґрунту, внесення мінеральних добрив і проведення хімічної меліорації земель, захисту рослин, розвитку селекції і насінництва, підвищення якості зерна, науково-методичне забезпечення, розвиток ринку зерна.

Для забезпечення підвищення якісних характеристик зерна та його конкурентоспроможності існує багато шляхів - напрямів роботи сільськогосподарських підприємств: удосконалення системи техніко-технологічних та агротехнічних заходів з виробництва зерна та його збуту; впровадження у виробництво нових енергозберігаючих технологій вирощування, транспортування, зберігання, переробки та реалізації зерна; здійснення належного контролю за якістю продукції на всіх етапах її виробництва та збуту; впровадження у виробництво нових високоврожайних сортів і гібридів зернових культур; запровадження нових технологічних проектів, які базуються на сучасних досягненнях аграрної науки; інтенсифікація виробництва за рахунок використання сучасних технологій; відтворення, підвищення та охорона родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення; розвиток інфраструктури аграрного ринку. Реалізація цих напрямів дасть можливість суттєво посилити стійкість і

конкурентоспроможність підприємств зернового підкомплексу, експортний потенціал галузі та надійність продовольчої безпеки.

Основний напрямок роботи з виробництва зерна у кожному регіоні, районі й господарстві:

- поглиблення спеціалізації і концентрації виробництва на всіх рівнях його організації;

- оптимізація структури посівів, освоєння науково обґрунтованих сіво-змін;

- удосконалення розміщення зернових культур у напрямі поглиблення спеціалізації базових районів кожної області з виробництва зерна;

- оптимізація міжрегіональних потоків зерна і продуктів його переробки в межах потреб у продовольчих та фуражних ресурсах інших регіонів та створення загальнодержавних і експортних ресурсів;

- упровадження ресурсозберігаючих екологоощадних технологій обробітку ґрунту;

- широке запровадження комплексної біологізації захисту рослин;

- використання переваг системи органічного удобрення ґрунтів;

- підвищення окупності застосування мінеральних добрив, фізіологічно активних речовин та пестицидів;

- удосконалення і розвиток системи насінництва в загальному контексті сортового забезпечення посівів;

- упровадження високоефективних конкурентоспроможних технологій вирощування зернових культур.

Висновки і пропозиції

На основі дослідження вищеназваної теми магістерської роботи можна зробити наступні висновки.

1. Дослідження питань розвитку зернової галузі є досить актуальним. Зерно в умовах зростання чисельності населення планети, а також в умовах пошуку альтернативних джерел енергії користується дедалі більшим попитом. Обумовлений цим розвиток світового ринку зерна, збільшення його обсягів в останнє десятиліття спричинили значний вплив на розвиток зернової галузі в країні, в значній мірі визначили шляхи розвитку сільськогосподарської галузі загалом.

Як показує вивчення статистичної інформації про розвиток аграрної економіки, більшість сільськогосподарських підприємств різних типів і розмірів в Україні розвивають зернову галузь. Для значної кількості підприємств виробництво зерна складає основу їх спеціалізації.

Зерно стало чи не єдиною прибутковою галуззю сільського господарства. Сучасні досягнення науки і техніки дозволяють розвивати зернову галузь в Україні на рівні її розвитку, досягнутому іншими країнами, нарощувати і використовувати її потенціал.

У Тернопільському районі станом на 1 січня 2015 року функціонувало 134 сільськогосподарських підприємства з них: 26 – господарські товариства; 19 – приватні підприємства; 4 – виробничі кооперативи; 82 - фермерські господарства та 3 підприємства інших форм господарювання.

Середньорічна чисельність працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві становила на початок 2015 р. 1253 осіб. Площа сільськогосподарських угідь та ріллі, якими користувались сільськогосподарські підприємства на початок 2015 р. становила відповідно 53,4 тис. га та 48,7 тис. га.

Посівні площі зернових культур у 2014 р. в сільськогосподарських підприємствах становили 23,5 тис. га, або збільшено порівняно з 2012 р. на 1,7 тис. га.

У 2014 р. збільшено обсяг виробництва зерна до 140,8 тис.т, або на 42,6 тис.т більше проти 2012 р. Збільшення обсягу виробництва зерна відбулося як за рахунок розширення посівних площ зернових культур до 23,5 тис. га, так і за рахунок підвищення урожайності всіх зернових культур. За аналізований (2012 – 2014 рр.) період урожайність зернових і зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах зросла до 59,9 ц/га, що на 20,0 ц більше порівняно з 2012 р.

Собівартість зернових культур в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012 – 2014 рр. зросла на 22,1 % і становила 148,03 грн /ц. Собівартість пшениці зросла на 14,4 % і становила 141,41 грн/ц. Зазначимо, що найбільше зросла собівартість кукурудзи на зерно на 35,11 % і становила 149,64 грн /ц. Негативна дія зростання собівартості зумовлена перш за все подорожчанням оборотних засобів, зокрема пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, енергетичних ресурсів.

Найбільше виручки протягом 2012 – 2014рр. сільськогосподарські підприємства Тернопільського району отримали від реалізації кукурудзи – 85,4 млн.грн. , або 50,5 % від загальної суми реалізації зернових у 2012 р. ; 64,6 млн. грн. (52,8%) у 2013 р. і 99,3 млн.грн. (47,6 %) у 2014 р. Виручка від реалізації пшениці за аналізований період у сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району становила – 56,8 млн. грн. (33,6%) у 2012 р.; 31,2 млн. грн. (25,5 %) у 2013 р. і 75,4 млн. грн.(36,1%) у 2014 р.

В цілому виробництво зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільського району протягом 2012-2014 рр. є прибутковим і рентабельним. Прибуток по галузі становив 36,6 млн. грн. у 2012 р., а рівень рентабельності 27,6 %. У 2013 р. сільськогосподарськими підприємствами Тернопільського району отримано 10,8 млн. грн. прибутку від реалізації зерна, або у 3,4 рази менше , а рівень рентабельності галузі зерновиробництва знизився до 9,7 %. У 2014 році підприємства отримали 25,3 млн. грн. прибутку, а рівень рентабельності зріс до 13,8 %.

Зниження рівня рентабельності зернових і зернобобових протягом 2012-2014 рр. відбулось за рахунок збільшення собівартості на 22 %, а реалізаційних цін лише на 8,9 %.

Насамперед, подальше підвищення економічної ефективності вирощування зернових культур доцільне на основі інтенсифікації зернової галузі.

Важливим напрямком підвищення економічної ефективності в зерновій галузі є оптимізація її ресурсного потенціалу та раціональне використання матеріальних, матеріально-технічних, трудових і земельних ресурсів. Це досить важливі складові частини зниження собівартості зерна та підвищення економічної ефективності його виробництва. Раціонального використання матеріальних, матеріально-технічних, трудових і земельних ресурсів як правило, досягають шляхом застосування кращих методів організації праці, матеріального стимулювання працівників за економію ресурсів, а також шляхом впровадження у виробництво ресурсоощадних технологій виробництва продукції, прогресивних систем землеробства та тваринництва.

Важлива роль у зростанні економічної ефективності галузі належить такому чиннику як зростання врожайності зернових культур.

Вплив на врожайність можна здійснювати за рахунок:

-більш ранніх строків сівби, пролонгації (продовження) періоду дозрівання зерна, а також за рахунок вжиття заходів до активізації процесів та підвищення ефективності фотосинтезу в рослинах злаків та до збільшення частки зерна в складі біомаси дозрілих зернових культур.

-шляхом збалансування поживних речовин, що вносяться в ґрунт в процесі вирощування зерна, та формування оптимальних доз їх внесення.

На формування економічної ефективності зернової галузі впливає:

-робота із сортами, з використанням їх продуктивного потенціалу щодо зростання врожаю та валових зборів;

-застосування сівозміни в зерновому господарстві.

Використання сівозміни є тим важливим давно відомим шляхом підвищення економічної ефективності виробництва зерна, на який постійно вказують українські вчені. Як відомо, сьогодні поширеним агротехнічним чинником зростання врожайності зернових культур вважають інтенсивне внесення мінеральних добрив, біостимуляторів росту рослин, використання хімічних засобів для прискорення дозрівання, для забезпечення одночасного дозрівання врожаю тощо.

Загальновідомо, що якщо пшеницю висівають на одному і тому самому полі кілька років підряд, то навіть при внесенні необхідних доз мінеральних добрив, засобів захисту рослин від шкідників і хвороб врожаї можуть знижуватися до 30-35%.

Без застосування сівозміни в ґрунті неможливо природним шляхом створити агрофон, для того щоб одержати зерно з високими якісними показниками. Як говорилося в розділі II, такими показниками якості зерна є вміст білка, клейковини, пружність клейковини.

3. Ще одним напрямком підвищення економічної ефективності виробництва зерна на рівні підприємства є підвищення рівня товарності зерна всіх видів, вдосконалення системи реалізації зерна, аналіз каналів збуту зерна у звітному періоді та здійснення системи заходів для збуту зерна по вигідних каналах у наступні роки.

Разом з тим, багато резервів підвищення економічної ефективності виробництва зерна знаходиться на рівні держави:

1. Вдосконалення державної політики щодо розвитку і перспектив зернової галузі. Якими б не були високими показники урожайності, валових зборів та якості зерна на підприємстві, якими б позитивними не були інші економічні показники, кінцеві фінансові результати залежать від державного регулювання розвитку галузі.

Державна політика в сфері виробництва зерна внутрі країни повинна забезпечити:

- розвиток внутрішнього ринку зерна, здійснення сукупності важливих заходів щодо стимулювання попиту на зерно внутрі країни, зокрема, шляхом відновлення вітчизняного тваринництва;

- здійснення заходів щодо стимулювання пропозиції якісного зерна на зерновому ринку всіма виробниками зерна в Україні;

- розвиток і вдосконалення економічних відносин у зернопродуктовому підкомплексі, стимулювання виробників зерна до збільшення обсягів його виробництва та поліпшення його якості;

- формування системи ціноутворення, яка би сприяла ефективному функціонуванню на ринку зерна різних типів сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на виробництві зерна;

- вдосконалення податкової системи в системі економічних відносин в зерновій галузі, посилити її стимулюючу роль в ефективному розвитку виробництва зерна;

- забезпечення належних умов для розвитку економічної конкуренції, формування прозорості ринку зерна та спрямування тіньових фінансових ресурсів в зерновій галузі на нарощування її потужностей та зростання її економіки;

- формування та вдосконалення заходів щодо моніторингу ринку зерна, визначення на його основі тенденцій та проблем зернового ринку та здійснення системи заходів щодо їх вирішення;

- вдосконалення методів прогнозування ринку зерна з метою концентрації ресурсів та зусиль на ефективному розвитку галузі та просуванні зерна на світових ринках;

- подальший розвиток та вдосконалення функціонування інфраструктури зернового ринку, застосування системних підходів до його розвитку в сучасних умовах, наукове обґрунтування та реалізація державних програм в розвитку зернової галузі;

- забезпечення умов для розвитку органічного зернового господарства і т.д.

Питання формування цін на різні види зерна потребує окремої уваги. Ринок зерна – найбільш об’ємний, а тому – найбільш активний. Ціни на зерно залежать від багатьох суб’єктів ринку, а насамперед, від виробників зерна (якість зерна, розміри партій зерна для реалізації, умови постачання та транспортування та ін.), від зернотрейдерів (яких домовленостей з виробниками досягають зернотрейдери щодо цін на зерно) та від держави. Як відомо, держава регулює експорт зерна і в кожний момент може його або активізувати, або послабити чи припинити. Ціни ж на внутрішньому ринку зерна в значній мірі залежать від його експорту: зростає експорт зерна – зменшується насиченість внутрішнього ринку зерна та відповідно зростають ціни на нього і т.д.

Важливими і необхідними є також такі напрями державної політики як подальше вдосконалення нормативно-правового регулювання відносин у сфері виробництва зерна та подальший розвиток системи науково-технічного забезпечення функціонування ринку зерна, вдосконалення його інформаційної бази та інформаційного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко Т.П. Підвищення конкурентоспроможності та якості зерновиробництва в Україні / Науковий вісник Херсонського державного університету Випуск 11. Частина 1.- 2015.- с.49-53
2. Аграрний сектор України тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. / Нова Україна .- інститут стратегічних досліджень.- Київ – 2015, 28с. . [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
3. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. К.: ІЗМН, 2006. - 512 с.
4. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2006. - 292с.
5. Асортиментноцінова пропозиція на 2014 рік. Професійні добрива для позакореневого підживлення та фертигації. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.znamagro.com.ua/assets/files/prices/intermag-2014.pdf>.
6. Бойко В. І. Зерно і ринок: монографія. - К.: ННЦ ІАЕ, 2007. - 312 с.
7. Бороденко, К.С. Інноваційне забезпечення розвитку зерновиробництва // Економіка АПК. – 2011. – №1. – С. 139-144.
8. Голота, А.С. Проблеми та перспективи розвитку національного ринку зерна // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3. – С. 232-235.
9. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): моногр. / [В.І. Бойко, Є.М. Лебідь, В.С. Рибка та ін.]; за ред. В.І.Бойка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 400 с.
10. Економіка сільського господарства: навч. посібник / Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін. За ред. В.К Збарського і В.І. Мацибори. – К.: Каравела, 2010. – 280 с.
11. Іванишин В.В. Інноваційне забезпечення оновлення техніко-технологічної бази підприємств АПК/ В.В. Іванишин // Економіка АПК. - 2010. - № 1. - С. 128-133.

12. Інноваційні агротехнології: монографія / Д.І. Мазоренко [та ін.]; ред. Д.І. Мазоренко, Г.Є. Мазнев. - Х.: ХНТУСГ, 2007. - 385 с.
13. Кафлевська С. Г., Козяр Н. О. Стан та проблеми розвитку ринку зерна в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1928>
14. Кваша, С.М. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 16-24.
15. Ковалик М.Я., Степаник Г.Т. Ресурсозберігаючі технології - один з найбільш перспективних напрямків поліпшення використання земельних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2011_7/87.pdf
16. Колісніченко І.О. Агропромислова інтеграція як основний інструмент підвищення ефективності зерновиробництва/І.О. Колісніченко // Сталий розвиток економіки. – 2010. - №1. – С.9-14.
17. Кононенко М.П. Техніко-технологічні напрями підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва / М.П. Кононенко // Економіка АПК. - 2008. - №8. - С.67-74.
18. Косолап М. Кротінов О. Організація живлення рослин у системі землеробства No-till [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-53-00/386--no-till.html>
19. Крайняк О.К. Економічний та енергетичний аналіз технологій вирощування зернобобових культур / О.К. Крайняк // Інноваційна економіка: Всеукр. наук.-виробн. журнал. - 2009. - № 4. - С. 109-113.
20. Крупнейшие зернотрейдеры Украины [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.ukrapk.com.ua/info/novosti/45-novosti-apk-2/1479-new2140813.html>
21. Лузан Ю.Я. Збалансованість попиту та пропозицій на продовольчому ринку України / Лузан Ю.Я. // Економіка АПК. – 2011. - № 8. – С.27-36.
22. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. - К.: ІАЕ, 2012. - 182 с.

23. Майстро С. В., Хірамагомедов М. Г. Ринок зерна в Україні: сучасний стан та напрямки державного регулювання [Електрон. ресурс].– Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/01.pdf>
24. Маслак О. Мінеральні добрива – запорука високих урожаїв [Електрон. ресурс].– Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/agromarketing/960-2012-03-30-16-06-49.html>
25. Маслак О. Ринок кукурудзи: цінові сюрпризи. [Електрон. ресурс].– Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-52-32/1846-2013-10-23-12-50-52.html>
26. Ніценко В. С., Дворніков І. А. Проблеми та напрямки підвищення конкурентоспроможності виробників зерна // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Том 14. Вип. 2 (30), с.22-33
27. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств регіону: теорія, методика, практика: монограф. / М.К. Пархоμεць, В.В. Гудак,-Тернопіль: ТНЕУ.- 2014.-256с.
28. Статистичний збірник сільське господарство Тернопільської області за 2014 рік: Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2015. - 228 с.
29. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2015 р. : Головне управління статистики у Тернопільській області, 2016. - 421 с.
30. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2012 р. Форма 50-сг (річна).
31. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2013 р. Форма 50-сг (річна).
32. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за 2014 р. Форма 50-сг (річна).
33. Остапчук М.В. Системи технологій (за видами діяльності). Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2003.

34. Пархоμεць М. К. Організаційно – економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах : моногр. / М. К. Пархоμεць. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 346 с.
35. Пархоμεць М.К. Обґрунтування параметрів ефективного функціонування основних галузей рослинництва у Тернопільській області / Пархоμεць М.К., Уніят Л.М., Іваськів Р.П. // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. Економічні науки.-Луцьк: ВНУ.- 2009.- №15, с.3 - 10.
36. Пархоμεць М.К. Ціноутворення у підприємствах агропромислового виробництва: організація та методика [Монографія] / М.К. Пархоμεць, М.З. Матвійчук.- тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012.-228с.
37. Петриченко, В. Ф. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 3-9.
38. Петров П. В. Агротехнологія і технологічні карти вирощування сільськогосподарських культур : навч. посіб. / Петров П. В., Посполітак Т. Є., Юркевич Є. О. – К. : Аграрна освіта, 2009. – 268 с.
39. Полянчиков С., Ковбель А. Функціональні добрива - нове слово у позакореневому підживленні / С. Полянчиков, А.Ковбель // Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-07-14-09/1012-2012-04-23-12-42-22.html>.
40. Попов С., Авраменко С., Манько К., Беленіхіна А. Вплив норми висіву на урожайність пшениці озимої [Електрон. ресурс].– Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-53-00/1792-2013-09-26-11-37-53.html>
41. Програма “Зерно України – 2015”. – К. : ДІА, 2011. – 48 с.
42. Програма науково-технічного розвитку Тернопільської області на період до 2020 року / Національна академія наук України. – Тернопіль, 2012. – С.120.
43. Рудницька А.С. Рівень ефективності інноваційного розвитку зерновиробництва // Агроінком. – 2012. – № 10-12. – С. 51-54.

- 44.С. Г. Кафлевська, Н. О. Козяр, Стан та проблеми розвитку ринку зерна в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1928>
- 45.Система землеробства No-till. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-53-00/221---no-till.html/>
- 46.Статистичний щорічник України за 2015 р. с.657.
- 47.Суліма Н.М., Денисенко Д. О. Ефективність інноваційних технологій вирощування зернових культур // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Фінанси і кредит”, 2013. №1
- 48.Танчик С.П. Основні напрями розвитку землеробства в Україні / С.П. Танчик // Пропозиція. - 2008. - № 10. - С. 51-56.
- 49.Тельцов В.О. Комплексна оцінка різних систем удобрення озимих зернових культур на дерново- підзолистому ґрунті полісся / В.О. Тельцов // Наук. праці Ін-ту біоенергетичних культур і цукрових буряків: зб. наук. праць. - К., 2013. - Вип. 17. - Т. II. - С. 98-102. 13.
- 50.Ткачук В.І. Технології як механізм забезпечення ефективності вирощування зернових культур // [Електронний ресурс]. - Режим доступу:
- 51.У 2013 році зібрано рекордні врожаї зернових і олійних / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua>.
- 52.Філатов С. Ціна врожаю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: - <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-52-32/1634-2013-06-17-12-16-42.html>
- 53.Фінанси агропромислового виробництва. Навчальний посібник / За ред. Пархомця М.К.-Тернопіль: ТНЕУ, 2015-404с.
- 54.Формування і розвиток ринку зерна в Україні / [Шпикуляк О.Г., Воскобойнік Ю.Г, Саблук Р.П., Овсянніков О.В.]. - К.: ННЦ ІАЕ, 2008. - 190 с.
- 55.Харченко О.В. Основи програмування врожаїв сільськогосподарських культур: Навчальний посібник.- 2-е вид.- Суми: ВТД «Університетська книга», 2003.- 296 с.

- 56.Христенко Г.М. Розвиток та напрями підвищення ефективності зернової галузі // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства - Харків: НТУ «ХП». - 2013. - № 53(1026). - С. 182-188
- 57.Шкуренко Л.В. Резерви підвищення ефективності виробництва озимих зернових культур // Інноваційна економіка. – 2012. – № 11. – С. 98-101.
- 58.Щоденний внесок аграріїв до скарбниці України \$18 000 000 [Електрон. ресурс]. - Режим доступу : <http://agroconf.org/content/shchodenniy-vnesok-agrariyiv-do-skarbnici-ukrayini-18-000-000-uak>
- 59.Яковлева Н. Зерно врятує Україну від дефолту [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://novynar.com.ua/analytics/economics/>.